

De leer van de nazoreeën na Jezus

door J.C. Plooy

Inleiding

Van de 1e eeuw v.Chr. tot en met de 4e eeuw n.Chr. – en wellicht nog langer – heeft er aanvankelijk in Palestina en later ook in de wijde omgeving daarvan, tot in het noord-Syrische Aleppo en mogelijk zelfs tot in Mesopotamië, een joodse groepering bestaan, waarvan de leden zichzelf ‘nazoreeën’ noemden. In de eerste eeuw van haar bestaan was deze groepering nog geen sekte in de eigenlijke betekenis van het woord, maar droeg zij veeleer het karakter van een gemeenschap van gelijkgestemde gelovigen. Dit veranderde ingrijpend met het optreden van Jezus. Met name na de dood, de verrijzenis en de hemelvaart van Jezus ontwikkelden de nazoreeën zich tot een afgescheiden beweging binnen het jodendom, die zich van de andere joodse stromingen onderscheidde door het geloof, dat de Messias niet meer behoefde te komen, maar in de persoon van Jezus al gekomen *was*. Uit deze beweging is het christendom voortgekomen.

In deze studie probeer ik te achterhalen, wat de leer van de nazoreeën is geweest. Ik beperk mij daarbij tot de periode na de hemelvaart van Jezus. Voor wat de nieuwtestamentische periode betreft neem ik als uitgangspunt de hypothese, dat de leer van de nazoreeën overeenkwam met de leer van de apostelen in Jeruzalem, zoals die uit de Handelingen der apostelen en de Brief van Jakobus blijkt, maar niet per se met die van Paulus en Johannes, van wie immers vaststaat dat zij op diverse punten van de leer van de apostelen in Jeruzalem zijn afgeweken en niet alleen geografisch, maar ook leerstellig hun eigen weg gegaan zijn.¹ Voor de periode na de afsluiting van het Nieuwe Testament ga ik uit van de beschrijvingen die christelijke auteurs uit de eerste eeuwen van de kerkgeschiedenis van de nazoreeën gegeven hebben.

Er zijn geen aanwijzingen, dat de leer van de nazoreeën in de loop van de tijd na Jezus' hemelvaart een grote ontwikkeling heeft doorgemaakt. Het lijkt er veeleer op, dat de beweging na haar verwijdering van de hoofdstroom der christelijke orthodoxie heeft vastgehouden aan de leerstellingen die reeds in de nieuwtestamentische periode ontwikkeld waren. Ik zie dan ook af van pogingen tot periodisering en beschrijf de leer van de nazoreeën

¹ Hoewel Petrus wel tot de nazoreeën behoort heeft, kunnen de brieven die aan hem worden toegeschreven, niet worden beschouwd als nazoreïsche teksten. Dat geldt niet alleen voor 2 Petrus, dat waarschijnlijk ten onrechte aan Petrus wordt toegeschreven, maar ook voor 1 Petrus. Reeds uit 1 Petrus 1:1 blijkt, dat de brief niet gericht was tot nazoreeën, maar tot joden in Klein-Azië. Bovendien ademt 1 Petrus 1:3-12 een hellenistische sfeer: het heil bestaat volgens die passage niet – zoals bij de nazoreeën – uit vergeving van zonden en levensheiliging, maar uit de ‘zaligheid der zielen’, die pas na de dood en de wederopstanding verkregen wordt.

thematisch geordend, waarbij ik ter vergelijking met de christelijke orthodoxie de hoofdthema's van het christelijk geloof als leidraad neem.

1. God

1.1. De God van Israel

Het godsbeeld van de nazoreeën was joods. God was voor hen de God van het Oude Testament, de God van Abraham, Isaäk, Jakob, Mozes en de profeten, de God die zich met Israel verbonden had en zich in de *Tōrā* en de profetische geschriften aan zijn volk had openbaard. Dit blijkt uit de volgende passages:

De God van Abraham en Isaak en Jakob, de God onzer vaders, heeft zijn knecht Jezus verheerlijkt, die gij hebt overgeleverd en verloochend ten overstaan van Pilatus, ofschoon deze oordeelde, dat men hem moest loslaten.

(Handelingen 3:13)

Zo heeft God in vervulling doen gaan wat Hij bij monde van alle profeten tevoren gebodschapt had, dat zijn Messias moest lijden.

(Handelingen 3:18)

Hem moest de hemel opnemen tot de tijden van de wederoprichting aller dingen, waarvan God gesproken heeft bij monde van zijn heilige profeten, van oudsher.

(Handelingen 3:21)

Gij zijt de zonen van de profeten en van het verbond, dat God met uw vaders gemaakt heeft, toen Hij tot Abraham zeide: "En in uw nageslacht zullen alle stammen der aarde gezegend worden." God heeft in de eerste plaats voor u zijn knecht doen opstaan en hem tot u gezonden, om u te zegenen, door een ieder uwer af te brengen van zijn boosheden.

(Handelingen 3:25-26)

De God onzer vaders heeft Jezus opgewekt, die gij hebt gehangen aan een hout en omgebracht.

(Handelingen 5:30)

Het blijkt ook uit het feit, dat voor God naast de algemene naam 'God' ook de verbondsnaam 'Jahweh' werd gebruikt:

Voor u is de belofte en voor uw kinderen en voor allen, die verre zijn, zovelen als Jahweh, onze God, ertoe roepen zal.

(Handelingen 2:39)

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh.

(Handelingen 3:19)

Gij, Jahweh, zijt het, die geschapen hebt de hemel, de aarde, de zee en al wat daarin is; die door de heilige Geest bij monde van onze vader David, uw knecht, gezegd hebt:

“Waarom hebben de heidenen gewoed en de volken ijdele raad bedacht? De koningen der aarde hebben zich opgesteld en de oversten zijn tezamen vergaderd tegen Jahweh en tegen zijn Messias.” [...] En nu, Jahweh, let op hun dreigingen en geef uw dienstknechten met alle vrijmoedigheid uw woord te spreken, doordat Gij uw hand uitstrekt tot genezing, en dat tekenen en wonderen geschieden door de naam van uw heilige knecht Jezus.

(Handelingen 4:24-30)

Dat God voor de nazoreeën de God van het Oude Testament was, blijkt ook uit de volgende citaten uit het Oude Testament:

Dit is het, waarvan gesproken is door de profeet Joël: “En het zal zijn in de laatste dagen, zegt God, dat Ik zal uitstorten van mijn Geest op alle vlees; en uw zonen en uw dochters zullen profeteren, en uw jongelingen zullen gezichten zien, en uw ouden zullen dromen dromen: ja, zelfs op mijn dienstknechten en mijn dienstmaagden zal Ik in die dagen van mijn Geest uitstorten en zij zullen profeteren. En Ik zal wonderen geven in de hemel boven en tekenen op de aarde beneden: bloed en vuur en rookwalm. De zon zal veranderen in duisternis en de maan in bloed, voordat de grote en doorluchtige dag van Jahweh komt. En het zal zijn, dat al wie de naam van Jahweh aanroept, behouden zal worden.”

(Handelingen 2:16-21)

David zegt van hem: “Ik zag Jahweh te allen tijde voor mij; want Hij is aan mijn rechterhand, opdat ik niet wankelen zou. Daarom is mijn hart verheugd en mijn tong verblijd, ja, ook mijn vlees zal nog een schuilplaats vinden in hope, omdat Gij mijn ziel niet aan het dodenrijk zult overlaten, noch uw heilige ontbinding doen zien. Gij hebt mij wegen ten leven doen kennen; Gij zult mij vervullen met verheuging voor uw aangezicht.” [...] Daar hij nu een profeet was en wist, dat God hem onder ede gezworen had een uit de vrucht zijner lendenen op zijn troon te doen zitten, heeft hij in de toekomst gezien en gesproken van de opstanding van de Messias, dat hij niet aan het dodenrijk is overgelaten, noch zijn vlees ontbinding heeft gezien.

(Handelingen 2:25-31)

David is niet opgevaren naar de hemelen, maar hij zegt zelf: “Jahweh heeft gezegd tot mijn Here: Zet u aan mijn rechterhand, totdat Ik uw vijanden gemaakt heb tot een voetbank voor uw voeten.”

(Handelingen 2:34-35)

Mozes toch heeft gezegd: “Jahweh God zal u een profeet doen opstaan uit uw broeders, gelijk mij: naar hem zult gij horen in alles wat hij tot u spreken zal; en het zal geschieden, dat alle ziel, die naar deze profeet niet hoort, uit het volk zal worden uitgerooid.” En al de profeten, van Samuel af en vervolgens, zovelen er hebben gesproken, hebben ook deze dagen aangekondigd. Gij zijt de zonen van de profeten en van het verbond, dat God met uw vaders gemaakt heeft, toen Hij tot Abraham zeide: “En in uw nageslacht zullen alle stammen der aarde gezegend worden.”

(Handelingen 3:22-25)

Gij, Jahweh, zijt het, [...] die door de heilige Geest bij monde van onze vader David, uw knecht, gezegd hebt: “Waarom hebben de heidenen gewoed en de volken ijdele raad bedacht? De koningen der aarde hebben zich opgesteld en de oversten zijn tezamen vergaderd tegen Jahweh en tegen zijn Messias.”

(Handelingen 4:24-26)

Ten slotte kan in dit verband nog worden gewezen op de verdediging van Stefanus voor het Sanhedrin (Handelingen 7:2-53). In die verdediging gaf Stefanus er blijk van, dat de

God die hij vereerde, geen andere was dan ‘de God der vaders’, de God van het Oude Testament. Hoewel hij op andere punten afweek van de leer van de nazoreeën,² stemde hij op dat punt volkomen met hen in.

1.2. Geen drie-eenheid

1.2.1. EENHEID VAN GOD

Dat het godsbeeld van de nazoreeën joods was, blijkt niet alleen uit het feit dat God voor hen de God van het Oude Testament was, maar ook uit het feit dat er bij hen geen spoor te vinden was van de triniteitsleer (de leer van God als drie-eenheid). God was voor hen de ene Persoon die in het Oude Testament ‘Jahweh’ genoemd wordt.³

De leer dat God één is, verwijst naar het ‘*sjema ‘jīsrā’ēl*’ van Deuteronomium 6:4, de kern van het joodse geloof. Weliswaar onderscheidde de erkenning van Jezus als de Zoon van God de nazoreeën van het orthodoxe jodendom, maar dat betekende niet, dat zij Jezus met God vereenzelvigden. Het geloof in de éénheid van God was bij de nazoreeën hetzelfde als in het jodendom.⁴ Jezus had volgens hen na zijn verrijzenis en hemelvaart wel goddelijke waardigheid en macht verkregen, maar was niet van eeuwigheid goddelijk en mocht ook na zijn ‘verhoging’ niet met God vereenzelvigd worden. De heilige Geest was geen aparte persoon in de godheid, maar God zelf, voor zover Hij in mensen aanwezig is of door middel van hen werkt.

1.2.2. GOD ALS VADER

God wordt in de nazoreïsche teksten in het Nieuwe Testament slechts op één plaats in verband met Jezus en de heilige Geest aangeduid als ‘de Vader’, en wel in de toespraak van Petrus op de Pinksterdag in het jaar 33:

Nu hij [Jezus] dan door de rechterhand Gods verhoogd is en de belofte des heiligen Geestes van de Vader ontvangen heeft, heeft hij dit uitgestort, wat gij en ziet en hoort.
(Handelingen 2:33)

De metafoor ‘Vader’ is hier niet trinitarisch bedoeld, maar op dezelfde wijze als in het ‘Onze Vader’: Jezus had zijn volgelingen geleerd dat God niet alleen *zijn* hemelse Vader was, maar ook die van *hen*. Dat achter de benaming ‘Vader’ geen trinitarische opvatting

² Bijvoorbeeld in de afwijzing van de tempeldienst (Handelingen 7:48-49), de relativisering van de *Tōrā* (Handelingen 6:14; 7:53), de aanbidding van Jezus (Handelingen 7:59-60) en de nadruk op de heilige Geest (Handelingen 7:51). Stefanus behoorde niet tot de nazoreeën, maar tot de ‘hellenisten’ (Handelingen 6:1).

³ Epifanius, *Panarion*, 29.7.

⁴ Dat de nazoreeën de éénheid van God niet als een drie-eenheid opvatten, wordt bevestigd door de constatering van Epifanius, dat de nazoreeën in hun opvattingen volkomen joods waren, uitgezonderd hun geloof in Jezus (Epifanius, *Panarion*, 29.7).

van God schuil gaat, blijkt uit de context: de uitspraak, dat God Jezus verhoogd had en hem de heilige Geest ter beschikking gesteld had, past niet goed in een opvatting van God als drie-eenheid, maar juist wèl in een joodse opvatting van God, die een mens (Jezus) kan verhogen en hem een bijzondere volmacht over de heilige Geest kan schenken.

Behalve in de toespraak van Petrus op de Pinksterdag, komen we in de nazoreïsche teksten de metafoor ‘Vader’ voor God alleen nog tegen in de Brief van Jakobus:

Iedere gave, die goed, en elk geschenk, dat volmaakt is, daalt van boven neder, van de Vader der lichten, bij wie geen verandering is of zweem van ommekeer.
(Jakobus 1:17)

Zuivere en onbevleete godsdienst voor God, de Vader, is: omzien naar wezen en weduwen in hun druk en zichzelf onbesmet van de wereld bewaren.
(Jakobus 1:27)

Met haar [de tong] loven wij Jahweh, de Vader, en met haar vervloeken wij de mensen, die naar de gelijkenis Gods geschapen zijn.
(Jakobus 3:9)

Jakobus brengt de metafoor op geen enkele wijze in verband met de Zoon en de Geest – hij spreekt in het geheel niet over Jezus als ‘de Zoon’ en noemt de Geest niet eens –, maar doelt hier evenals Petrus op God als Vader van alle gelovigen. Ook bij Jakobus is er dus geen spoor van een trinitarische opvatting van God.

Het is in dit verband ook opmerkelijk, dat Jezus in de nazoreïsche teksten nergens wordt aangeduid als de ‘Zoon van God’. De nazoreeën zullen Jezus ongetwijfeld ook wel de ‘Zoon van God’ hebben genoemd,⁵ maar die titel heeft bij hen toch een minder prominente rol gespeeld dan in de hellenistische traditie, waarin zij in ontologische zin werd opgevat.⁶ Voor de nazoreeën was Jezus voor alles de *Messias* en was de aanduiding ‘Zoon van God’ niet meer dan een messiaanse titel.

1.2.3. JEZUS NIET VAN EEUWIGHEID GODDELIJK

Dat Jezus voor de nazoreeën niet van eeuwigheid goddelijk was, blijkt uit de volgende passages in de Handelingen der apostelen:

Jezus, de nazoreeër, een man u van Godswege aangewezen door krachten, wonderen en tekenen, die God door hem in uw midden verricht heeft, zoals gij zelf weet, deze, naar de bepaalde raad en voorkennis van God uitgeleverd, hebt gij door de handen van wetteloze mensen aan het kruis genageld en gedood. God evenwel heeft hem opgewekt,

⁵ Dit kan worden afgeleid uit het feit dat Paulus al meteen na zijn bekering verkondigde, dat Jezus de Zoon van God was (Handelingen 9:20).

⁶ Deze ontologische interpretatie blijkt in de kiem reeds aanwezig te zijn in de toespraak van Paulus tot de joden in Pisidië, waar hij met het oog op Jezus verwees naar Psalm 2: “Mijn zoon zijt gij, Ik heb u heden verwekt”. Johannes sprak op dezelfde manier van Jezus als ‘Gods eniggeboren Zoon’. Dergelijke uitdrukkingen konden nog metaforisch worden verstaan, maar leidden uiteindelijk tot vergaande speculaties over het ‘van eeuwigheid geboren worden’ van de Zoon uit de Vader.

want Hij verbrak de weeën van de dood, naardien het niet mogelijk was, dat hij door hem werd vastgehouden.
(Handelingen 2:22-24)

Daar hij nu [David] een profeet was en wist, dat God hem onder ede gezworen had een uit de vrucht zijner lendenen op zijn troon te doen zitten, [...].
(Handelingen 2:30)

Deze Jezus heeft God opgewekt, waarvan wij allen getuigen zijn. Nu hij dan door de rechterhand Gods verhoogd is en de belofte des heiligen Geestes van de Vader ontvangen heeft, heeft hij dit uitgestort, wat gij en ziet en hoort. Want David is niet opgevaren naar de hemelen, maar hij zegt zelf: "Jahweh heeft gezegd tot mijn Here: Zet u aan mijn rechterhand totdat Ik uw vijanden gemaakt heb tot een voetbank voor uw voeten." Dus moet ook het ganse huis Israels zeker weten, dat God hem èn tot Here èn tot Messias gemaakt heeft, deze Jezus, die gij gekruisigd hebt.
(Handelingen 2:32-36)

In de naam van Messias Jezus, de nazoreeër: wandel!
(Handelingen 3:6)

De God van Abraham en Isaak en Jakob, de God onzer vaders, heeft zijn knecht Jezus verheerlijkt, die gij hebt overgeleverd en verloochend ten overstaan van Pilatus, of-schoon deze oordeelde, dat men hem moest loslaten.
(Handelingen 3:13)

De leidsman ten leven hebt gij gedood, maar God heeft hem opgewekt uit de doden, waarvan wij getuigen zijn.
(Handelingen 3:15)

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh, en Hij de Messias, die voor u tevoren bestemd was, Jezus, zende.
(Handelingen 3:19-20)

Mozes toch heeft gezegd: "Jahweh God zal u een profeet doen opstaan uit uw broeders, gelijk mij: naar hem zult gij horen in alles wat hij tot u spreken zal."
(Handelingen 3:22)

God heeft in de eerste plaats voor u zijn knecht doen opstaan en hem tot u gezonden, om u te zegenen, door een ieder uwer af te brengen van zijn boosheden.
(Handelingen 3:26)

[...] door de naam van Messias Jezus, de nazoreeër, die gij gekruisigd hebt, maar die God heeft opgewekt uit de doden, [...].
(Handelingen 4:10)

Inderdaad zijn in deze stad vergaderd tegen uw heilige knecht Jezus, die Gij gezalfd hebt, Herodes zowel als Pontius Pilatus met de heidenen en de volken van Israel, om te doen al wat uw hand en uw raad tevoren bepaald had, dat geschieden zou. En nu, Jahweh, let op hun dreigingen en geef uw dienstknechten met alle vrijmoedigheid uw woord te spreken, doordat Gij uw hand uitstrekt tot genezing, en dat tekenen en wonderen geschieden door de naam van uw heilige knecht Jezus.
(Handelingen 4:27-30)

De God onzer vaderen heeft Jezus opgewekt, die gij hebt gehangen aan een hout en omgebracht; hem heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een leidsman en heiland om Israel bekering en vergeving van zonden te schenken.
(Handelingen 5:30-31)

Wie van de profeten hebben uw vaderen niet vervolgd? Zelfs hebben zij hen gedood, die geprofeteerd hebben van de komst van de rechtvaardige, van wie gij nu verraders en moordenaars geworden zijt.
(Handelingen 7:52)

Gij weet van de dingen, die geschied zijn door het gehele joodse land, te beginnen in Galilea, na de doop, die Johannes verkondigde, van Jezus van Nazareth, hoe God hem met de heilige Geest en met kracht heeft gezalfd. Hij is rondgegaan, weldoende en genezende allen, die door de duivel overweldigd waren; want God was met hem.
(Handelingen 10:37-38)

Hem heeft God ten derde dage opgewekt en heeft gegeven, dat hij verscheen, niet aan het gehele volk, doch aan de getuigen, die door God tevoren gekozen waren, aan ons, die met hem gegeten en gedronken hebben, nadat hij uit de doden was opgestaan; en hij heeft ons geboden het volk te prediken en te betuigen, dat hij het is, die door God is aangesteld tot rechter over levenden en doden.
(Handelingen 10:40-42)

Uit deze passages blijkt allereerst, dat de nazoreeën scherp onderscheid maakten tussen Jezus en God. God had Jezus aangewezen (2:22), God had Jezus opgewekt uit de dood (2:24, 32; 3:15; 4:10; 5:30; 10:40), God had Jezus verhoogd (2:33; 5:31), God had Jezus de heilige Geest ter beschikking gegeven (2:33), God had Jezus tot Heer en Messias gemaakt (2:36), God had Jezus verheerlijkt (3:13), Jezus zou wederkomen als God hem zou terugzenden (3:19-20), God had Jezus gezonden (3:26), God had Jezus gezalfd (4:27), God had Jezus gemaakt tot een leidsman en heiland voor Israel (5:31), God had Jezus gezalfd met de heilige Geest en met kracht (10:38), God was met Jezus (10:38), God had Jezus aangesteld tot rechter over levenden en doden (10:42). Al deze uitspraken zouden niet gedaan kunnen worden, als Jezus zelf God was. Zij tonen Jezus niet als een mens die tegelijk God was, maar als een mens *aan wie* God iets gedaan had.

Verder blijkt uit de aangehaalde passages, dat Jezus tijdens zijn leven op aarde niet goddelijk was. Hij wordt 'de nazoreeër' genoemd (2:22; 3:6; 4:10) en aangeduid als een 'van Godswege aangewezen man' (2:22), een 'vrucht uit de lendenen van David' (2:30), een man 'van Nazareth' (10:38), een 'knecht van God' (3:13, 26; 4:27, 30) en een profeet (3:22; 7:52). *Pas na zijn hemelvaart* had God hem goddelijke status verleend (2:33-36; 3:13; 5:31; 10:42) en de heilige Geest ter beschikking gegeven (2:33).⁷ Dit impliceert dat Jezus niet al van eeuwigheid goddelijk geweest was, maar het pas na zijn verrijzenis en hemelvaart *geworden* was.

Dit laatste wordt bevestigd door de passages waarin gesproken wordt over de verrijzenis van Jezus. Zonder uitzondering wordt deze niet beschreven als een daad van Jezus zelf,

⁷ Zoals blijkt uit Handelingen 2:35 en 36, 5:31 en 10:42, hield de 'verhoging' in, dat Jezus goddelijke waardigheid en macht verkreeg: God maakte Jezus tot Heer, leidsman, heiland en rechter. Dit wordt in Handelingen 3:13 de 'verheerlijking' van Jezus genoemd.

maar als een daad van *God*: het was God, die Jezus uit de dood had opgewekt (2:24-32; 3:15; 4:10; 5:30; 10:40). Dit impliceert dat Jezus niet bij machte was, zelfstandig uit de dood op te staan.⁸ De apostelen spraken wel over de ‘opstanding’ van Jezus (1:22; 2:31; 4:33), maar bedoelden daarmee niet een zelfstandige daad van Jezus, maar het resultaat van een daad van God. Pas bij Paulus vinden we voor het eerst de gedachte, dat Jezus actief uit de dood was opgestaan.⁹ Deze gedachte was de nazoreeën vreemd. Voor hen was Jezus evenmin als andere mensen in staat zelfstandig uit de dood op te staan en was zijn verrijzenis een daad van God.

De nazoreeën ontkenden niet, dat Jezus nu – na zijn verrijzenis en hemelvaart – goddelijk is, maar beschouwden dit niet als het herkrijgen van een status die hij van eeuwigheid al bezeten had, maar als *verhoging* tot een status die Jezus voordien niet had gehad. Jezus kwam daarmee niet op gelijk niveau met God te staan, maar ‘aan Gods rechterhand’ (2:35).¹⁰ Hij verkreeg niet de status van God zelf, maar die van een gevolmachtigde, die namens God mocht regeren. Petrus noemde dit in 3:13 de ‘*verheerlijking*’ van Jezus. Daarmee bedoelde hij, dat Jezus goddelijke waardigheid en macht had verkregen. Op grond daarvan konden de nazoreeën de verhoogde Messias ‘Heer’ (*kurios*) noemen. Daarmee stelden zij hem niet op gelijk niveau met God (die eveneens *kurios* werd genoemd), want Jezus bleef aan God ondergeschikt (vgl. 3:19-20), maar drukten zij uit, dat God aan Jezus goddelijke waardigheid en macht had verleend en dat ieder mens aan Jezus dezelfde eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd was als aan God zelf.

1.2.4. DE HEILIGE GEEST ALS BIJZONDERE KRACHT VAN GOD

De heilige Geest werd door de nazoreeën niet gezien als een aparte goddelijke persoon naast God de Vader, maar als de aanwezigheid en werkzaamheid van God in en door mensen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passages in de Handelingen der apostelen:

Het zal zijn de laatste dagen, zegt God, dat Ik zal uitstorten van mijn Geest op alle vlees; en uw zonen en uw dochters zullen profeteren, en uw jongelingen zullen gezichten zien, en uw ouden zullen dromen dromen.
(Handelingen 2:17)

Nu hij [Jezus] dan door de rechterhand Gods verhoogd is en de belofte des heiligen Geestes van de Vader ontvangen heeft, heeft hij dit uitgestort, wat gij en ziet en hoort.
(Handelingen 2:33)

⁸ In Handelingen 10:41 wordt wel vermeld, dat Jezus uit de dood was ‘opgestaan’, maar blijkens de context duidelijk als resultaat van een daad van God (vgl. vers 40).

⁹ Zie Handelingen 17:3 en 1 Thessalonicenzen 4:14.

¹⁰ Deze voorstelling vinden we ook in de hellenistische traditie terug: zie Handelingen 7:56, Efeziërs 1:20, Kolossenzen 3:1, Hebreeënen 10:12, de apostolische geloofsbelijdenis en de belijdenis van Nicea-Constantinopel. Het is des te merkwaardiger, dat zich in die traditie tegelijk een trinitarische godsvoorstelling heeft kunnen ontwikkelen, want deze voorstellingen zijn niet met elkaar te verenigen (hoe kan iemand die God is, tegelijk aan Gods rechterhand zitten?).

Bekeert u en een ieder van u late zich dopen op de naam van Messias Jezus, tot vergeving van uw zonden, en gij zult de gave des heiligen Geestes ontvangen.
(Handelingen 2:38)

Gij, Jahweh, zijt het, die geschapen hebt de hemel, de aarde, de zee en al wat daarin is; die door de heilige Geest bij monde van onze vader David, uw knecht, gezegd hebt: [...].
(Handelingen 4:24-25)

Wij zijn getuigen van deze dingen en ook de heilige Geest, die God hun gegeven heeft, die Hem gehoorzaam zijn.
(Handelingen 5:32)

Toen nu de apostelen te Jeruzalem hoorden, dat Samaria het woord Gods had aanvaard, zonden zij tot hen Petrus en Johannes, die, daar aangekomen, voor hen baden, dat zij de heilige Geest mochten ontvangen. Want deze was nog over niemand van hen gekomen, maar zij waren alleen gedoopt in de naam van de Here Jezus. Toen legden zij hun de handen op en zij ontvingen de heilige Geest. En toen Simon zag, dat door de handoplegging der apostelen de Geest werd gegeven, bood hij hun geld aan, en zeide: "Geef ook mij deze macht, opdat, als ik iemand de handen opleg, hij de heilige Geest ontvang." Maar Petrus zeide tot hem: "Uw geld zij met u ten verderve, daar gij gemeend hebt de gave Gods voor geld te kunnen verwerven."
(Handelingen 8:14-20)

God, die de harten kent, heeft getuigd door hun de heilige Geest te geven evenals ook aan ons, zonder enig onderscheid te maken tussen ons en hen, door het geloof hun hart reinigende.
(Handelingen 15:8-9)

In deze passages wordt niet in termen van een 'iemand' over de heilige Geest gesproken, maar in termen van een 'iets': iets dat uitgestort kan worden (2:17, 33), iets dat ter beschikking gesteld kan worden (2:33), iets dat gegeven en ontvangen kan worden (2:38; 5:32; 8:15, 17, 19-20; 15:8-9), iets dat door God gebruikt kan worden om zich te openbaren (4:25) of om mensen van de waarheid van het evangelie te overtuigen (5:32).¹¹ Dat daarnaast ook meer personalistisch over de Geest gesproken wordt, is hiermee niet in strijd. Waar over de Geest gesproken wordt als over een persoon, gebeurt dat namelijk steeds in passages waarin ook 'God' had kunnen staan en waarin de Geest dus met God vereenzelvigd wordt. Ook in het Oude Testament wordt op die manier over de Geest gesproken. Met de Geest is dan Gods aanwezigheid in mensen bedoeld, of de werking van God door middel van mensen. Zie bijvoorbeeld de volgende passages in de Handelingen:

Ananias, waarom heeft de satan uw hart vervuld om de heilige Geest te bedriegen en iets achter te houden van de opbrengst van het stuk land? Als het onverkocht gebleven was, bleef het dan niet van u, en was, na de verkoop, de opbrengst niet te uwer beschikking? Hoe kondt gij aan deze daad in uw hart plaats geven? Gij hebt niet tegen mensen gelogen, maar tegen God. [...] Hoe hebt gij kunnen overeenkomen om de Geest van

¹¹ In Handelingen 5:32 is mijns inziens niet bedoeld dat de Geest als getuige optreedt, maar dat de Geest in de door hem bewerkte gehoorzaamheid aan God in het leven van de gelovigen het bewijs levert, dat het evangelie waar is.

Jahweh te verzoeken? Zie, de voeten van hen, die uw man hebben begraven, zijn aan de deur en zij zullen ook u uitdragen.
(Handelingen 5:3-9)

Hardnekkigen en onbesnedenen van hart en oren, gij verzet u altijd tegen de heilige Geest; gelijk uw vaders, zo ook gij. Wie van de profeten hebben uw vaders niet vervolgd?
(Handelingen 7:51-52)

Terwijl Petrus nog steeds over het gezicht nadacht, zeide de Geest: "Zie, twee mannen zoeken naar u."
(Handelingen 10:19)

De Geest zeide tot mij, dat ik met hen moest medegaan zonder bezwaar te maken.
(Handelingen 11:12)

Terwijl zij vastten bij de dienst van Jahweh, zeide de heilige Geest: "Zondert mij nu Barnabas en Saulus af voor het werk, waartoe Ik hen geroepen heb." [...] Dezen dan, door de heilige Geest uitgezonden, trokken naar Seleucië en voeren vandaar naar Cyprus.
(Handelingen 13:2-4)

Het heeft de heilige Geest en ons goed gedacht, u verder geen last op te leggen dan dit noodzakelijke: onthouding van hetgeen de afgoden geofferd is, van bloed, van het verstikte en van hoererij; indien gij u hier voor wacht, zult gij wèl doen. Vaart wel!
(Handelingen 15:28-29)

In 5:3-9 gaat het over God zoals Hij aanwezig was in de apostelen: door de apostelen te bedriegen, had Ananias geprobeerd God zèlf om de tuin te leiden. In 7:51 gaat het over het verzet van de joden tegen God zoals Hij aanwezig was in en sprak door de profeten. En in 10:19, 11:12, 13:2-4 en 15:28-29 gaat het over God die aan mensen laat weten, wat zij moeten doen. Dat in zulke teksten gesproken wordt over de Geest als over een persoon, berust op een vereenzelviging van de kracht en werkzaamheid van God in en door mensen, met God zèlf. Er is echter geen sprake van, dat de Geest een aparte persoon in de godheid zou zijn, onderscheiden van God de Vader.

1.2.5. DE DOOPFORMULE

Ten slotte kan in dit verband nog worden opgemerkt, dat de nazoreeën blijkens de volgende passages niet doopten in de naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest, maar alleen in de naam van Jezus, de Messias:¹²

Bekeert u en een ieder van u late zich dopen op de naam van Messias Jezus, tot vergeving van uw zonden, en gij zult de gave des heiligen Geestes ontvangen.
(Handelingen 2:38)

¹² Vgl. ook Handelingen 8:16-17, waar kennelijk niet is bedoeld dat er iets mis was met de doop (in Handelingen 10:48 zou nog op dezelfde manier gedoopt worden), maar dat er iets bij de gelovigen ontbrak. Vermoedelijk lag het probleem in het ontbreken van oprechte bekering (vgl. Handelingen 8:21-22) en diende de handoplegging om de bekering te bezegelen.

Hij beval hen te dopen in de naam van Messias Jezus.
(Handelingen 10:48)

Deze nazoreïsche doopformule heeft zich zelfs na de ontwikkeling van een trinitarische opvatting van God door Paulus en Johannes nog gedurende enkele decennia kunnen handhaven,¹³ totdat zij in de hellenistisch-christelijke orthodoxie uiteindelijk vervangen werd door de formule van Mattheüs 28:19.

1.2.6. DE ONTWIKKELING VAN DE TRINITEITSLEER IN HET HELLENISTISCHE CHRISTENDOM

De opvatting van God als drie-eenheid is in het hellenistische christendom ontwikkeld vanuit een ontologische interpretatie van het 'Zoon van God' zijn van Jezus. Deze interpretatie hield in, dat Jezus door God verwekt en uit God geboren was. Vanuit deze interpretatie van het Zoonschap van Jezus kwam de gedachte op, dat Jezus als Zoon van God ook zelf volkomen goddelijk moest zijn, dat hij dus ook vóór zijn geboorte uit de maagd Maria al op een of andere wijze als God bestaan moest hebben (de 'pre-existentie' van de Zoon), en dat zijn geboorte dus moest worden opgevat als de komst van God in de vorm van een mens (de 'incarnatie' van de Zoon). Deze gedachte zou uiteindelijk leiden tot de dogma's van de twee naturen van Christus en de drie-eenheid van God. Die ontwikkeling heeft zich afgespeeld na de tijd van het Nieuwe Testament. In de nieuwtestamentische geschriften vinden we echter al wel een aantal passages die wijzen op pre-existentie en incarnatie en in de christelijke dogmatiek dan ook gebruikt worden als bewijs voor het trinitarische karakter van het Nieuwe Testament.

De oudste aanwijzingen voor het bestaan van een geloof in een pre-existentie van de Zoon van God en de incarnatie van de Zoon in de mens Jezus dateren van omstreeks het jaar 60. Uit de periode vóór die tijd zijn wel teksten van Paulus bekend waaruit blijkt, dat hij het Zoonschap van Jezus ontologisch interpreteerde, maar er zijn in de Handelingen der apostelen en de oudere brieven van Paulus nog geen sporen van een pre-existentie- en incarnatieleer. Ook bij Paulus ligt de nadruk op de goddelijke status die Jezus na zijn opstanding verkregen had. Er zijn geen aanwijzingen, dat Paulus al vóór zijn verblijf in Rome geleerd zou hebben, dat Jezus een als mens geïncarneerde goddelijke persoon zou zijn.¹⁴

¹³ Dit blijkt uit het feit dat Paulus omstreeks het jaar 55 nog alleen in de naam van Jezus doopte (Handelingen 19:5) en dat in de nieuwtestamentische brieven nergens iets blijkt van een doop in de naam van de Vader of in de naam van de heilige Geest.

¹⁴ In de oudere brieven van Paulus wordt steeds onderscheid gemaakt tussen Jezus en God en wordt de verrijzenis van Jezus niet beschreven als daad van Jezus zelf, maar als daad van God (zie bijvoorbeeld 1 Thesalonicenzen 1:10, Galaten 1:1, Galaten 4:4-5 en Romeinen 1:1-4). Ook de passages in die brieven waarin gesproken wordt over de zending van de Zoon (Galaten 4:4; Romeinen 8:3), impliceren geen pre-existentie en incarnatie en mogen gezien de context ook niet vanuit een verondersteld pre-existentie- en incarnatiegeloof gelezen worden.

De oudste passages waarin sprake is van pre-existentie en incarnatie, zijn twee christologische hymnen die ontstaan zijn in hellenistisch-christelijke kringen en verwerkt zijn in een van Paulus' laatste brieven en een brief uit de school van Paulus.¹⁵ De eerste hymne vinden we in Filippenzen 2:6-11, waarin bezongen wordt hoe Jezus zijn goddelijke gestalte had afgelegd, aan de mensen gelijk geworden was en zich tot het uiterste vernederd had, maar daarna door God verhoogd was en de waardigheid en macht van Heer over de gehele schepping verkregen had. Het tweede deel van deze hymne komt overeen met de nazoreïsche leer van de verheerlijking van Jezus. In afwijking van die leer wordt daar echter een pre-existentie- en incarnatiegedachte aan toegevoegd. Dit lijkt het begin te zijn van een vereenzelviging van Jezus met God. De tweede hymne vinden we in Kolossenzen 1:15-20, waar de pre-existentiegedachte nog duidelijker in doorklinkt en bovendien verbonden wordt met een kosmologische voorstelling van Jezus als oorsprong, grond en doel van alle dingen – een voorstelling, die ontleend lijkt te zijn aan het hellenistische jodendom.¹⁶ Deze hymne toont aan, dat Jezus in het hellenistische christendom steeds meer vereenzelvigd werd met God.

Dit heeft er kennelijk toe geleid, dat de uitdrukking 'Zoon van God' in hellenistisch-christelijke kringen steeds minder werd opgevat als een messiaanse titel en steeds meer als een aanduiding van de aard van Jezus' goddelijkheid, ter onderscheiding van die van God de Vader. Dit kwam na verloop van tijd tot uitdrukking in de uitbreiding van de doopformule. Terwijl men in de tijd van de apostelen alleen doopte in de naam van Jezus, is men er kennelijk in de loop van de jaren 60-70 toe overgegaan te dopen in de naam van 'de Vader, de Zoon en de heilige Geest' – een doopformule die omstreeks het jaar 70 werd vastgelegd in Mattheüs 28:19.

De vereenzelviging van Jezus met God is daarna steeds explicieter geworden. In Hebreëen 1:2 wordt het kosmologische motief van Kolossenzen 1:15-20 weer opgepakt.

¹⁵ In de literatuur wordt ook nog verwezen naar 2 Korinthiërs 13:13, Galaten 4:4-6 en Romeinen 9:5, maar uit die passages kan niet worden afgeleid, dat aan Jezus dezelfde goddelijke status werd toegeschreven als aan God de Vader. In 2 Korinthiërs 13:13 wordt Jezus wel in één adem genoemd met God en de heilige Geest, maar dat impliceert op zich niet, dat Jezus dezelfde goddelijke status had als God de Vader. Integendeel, juist het feit dat Jezus uiteindelijk wordt onderscheiden van God (die hier niet 'God de Vader' wordt genoemd, maar enkel 'God') impliceert, dat hij niet kan worden vereenzelvigd met God. Hetzelfde geldt voor Galaten 4:4-6, waar gesproken wordt over de zending door God van zijn Zoon. Het feit dat daarbij uitdrukkelijk wordt vermeld, dat de Zoon geboren is uit een vrouw, impliceert bovendien, dat niet gedacht wordt aan een pre-existent bestaan, maar aan de zending van de mens Jezus. Dat Paulus Jezus in de periode waarin hij zijn brief aan de Galaten schreef, nog niet als pre-existent goddelijk beschouwde, blijkt ook uit Galaten 1:1, waarin hij de verrijzenis van Jezus beschrijft als een daad van God en niet als een daad van Jezus zelf. Dat in Galaten 4:6 wordt gesproken over 'de Geest zijns Zoons' is weliswaar opmerkelijk, maar impliceert niet, dat de Zoon kan worden vereenzelvigd met God. Jezus had immers na zijn hemelvaart de beschikking over de Geest gekregen (Handelingen 2:33). Op grond daarvan kon de Geest ook 'Geest van de Messias' genoemd worden, zonder dat Jezus daarmee vereenzelvigd werd met God. In Romeinen 9:5, tenslotte, lijkt sprake te zijn van een vereenzelviging van Jezus met God, maar dat is slechts schijn. Uit Romeinen 1:1-4 blijkt namelijk, dat Paulus ook in de periode waarin hij zijn brief aan de Romeinen schreef, onderscheid maakte tussen Jezus en God (die hier alweer niet 'God de Vader' wordt genoemd, maar enkel 'God') en Jezus nog niet als pre-existent goddelijk beschouwde. Romeinen 9:5 moet dan ook zo gelezen worden, dat het betrekkelijk voornaamwoord 'die' verwijst naar God en niet naar 'de Christus'.

¹⁶ U. Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, Göttingen, 1999 (3e druk), p. 308.

Daarna wordt in verschillende brieven uitdrukkelijk uitgesproken, dat Jezus God is (Titus 2:13, 1 Johannes 5:20, 2 Petrus 1:1). In de hellenistisch-christelijke orthodoxie is de vereenzelviging van Jezus met God waarschijnlijk in het begin van de 2e eeuw algemeen aanvaard geworden. Daarbij zal het evangelie van Johannes een belangrijke rol gespeeld hebben. Vóór de verschijning van dat evangelie was de pre-existentie- en incarnatieleer nog niet uitdrukkelijk geautoriseerd. Paulus en zijn leerlingen gingen nog niet verder dan terloops een hymne te citeren waarin de pre-existentie en incarnatie van de Zoon tot uitdrukking kwamen. Ook in de doopformule van Mattheüs 28:19 bleef de vereenzelviging van Jezus met God impliciet. In het evangelie van Johannes komen de lijnen van de leer van de pre-existentie, de incarnatie en de vereenzelviging van Jezus met God echter uitdrukkelijk samen (zie met name Johannes 1:1-18, 1:30, 10:24-38, 17:5 en 20:28).

Het evangelie van Johannes is waarschijnlijk ontstaan in een hellenistisch-christelijke traditie waarin het niet vreemd was, Jezus te vereenzelvigen met God.¹⁷ Het verschilt in dat opzicht wezenlijk van de meer joods georiënteerde synoptische evangeliën. In de synoptische evangeliën is wel vele malen sprake van Jezus als de Zoon van God, maar wordt hij nergens met God vereenzelvigd. In Marcus 10:18 en Lucas 18:19 wordt elke vereenzelviging van Jezus met God zelfs uitdrukkelijk afgewezen. Er is in de synoptische evangeliën wel sprake van een innige relatie van Jezus met God, maar niet van pre-existentie en incarnatie. Niet alleen bij Marcus, maar ook bij Mattheüs en Lucas wordt Jezus beschreven als een *mens*, niet als geïncarneerde God. Er is bij hen geen sprake van, dat Jezus vóór zijn geboorte al op een of andere wijze zou hebben bestaan.

1.3. De heilige Geest

Zoals hierboven vermeld, werd de heilige Geest door de nazoreeën niet gezien als een aparte goddelijke persoon naast God de Vader, maar als de aanwezigheid en werkzaamheid van God in en door mensen. Aanvankelijk dacht men daarbij vooral aan een bijzondere kracht die van God uitging, na de hemelvaart aan de Messias ter beschikking gegeven was en door de Messias gegeven werd aan allen die in hem geloofden, zich bekeerden en zich in zijn naam lieten dopen. Naderhand werd de heilige Geest steeds meer beschouwd als Gods aanwezigheid in mensen of als de werking van God door middel van mensen. Waar dat zich voordeed, werd de Geest zodanig met God vereenzelvigd, dat over haar gesproken werd als over een persoon. (Zie de passages, aangehaald in 1.2.4).

Dat op den duur gesproken werd over de Geest als over een persoon, betekende niet, dat de nazoreeën de Geest gingen beschouwen als een aparte persoon in de godheid, onderscheiden van God de Vader, maar berustte op een vereenzelviging van de kracht en werkzaamheid van God in en door mensen, met God zèlf: degene die werd aangeduid als

¹⁷ Dat blijkt uit het feit dat Jezus volgens dit evangelie door één van zijn volgelingen, Thomas, ‘mijn God’ genoemd zou zijn (Johannes 20:28) – een uitspraak die in joodse kringen als blasfemisch beschouwd zou worden.

‘de heilige Geest’, was niemand anders dan God zèlf, die in en door mensen werkzaam was.

Anders dan in de tijd van het Oude testament, was sinds de Pinksterdag in het jaar 33 geen sprake meer van een incidentele werking van de Geest van God in en door enkele individuele mensen, maar van een algemene en blijvende vervulling van de gelovigen door de Geest. De nazoreeën zagen dit als de door de profeet Joël aangekondigde uitstorting van de Geest ‘op alle vlees’ (Handelingen 2:17). Zij brachten dit met de hemelvaart van Jezus in verband en stelden de uitstorting van de Geest zo voor, dat Jezus na zijn verrijzenis en hemelvaart van God niet alleen goddelijke waardigheid en macht verkregen had, maar ook de beschikking over de heilige Geest, die hij vervolgens op de Pinksterdag over zijn volgelingen uitstortte (Handelingen 2:33).¹⁸

Aanvankelijk meenden de nazoreeën, dat de Geest die zij op de Pinksterdag ontvangen hadden, door middel van de doop of een andere rituele handeling doorgegeven moest worden.¹⁹ Bij het bezoek van Petrus aan Cornelius bleek echter, dat de vervulling met de Geest ook na de Pinksterdag een daad van God bleef, waar geen mens aan te pas kwam.²⁰ God gaf zijn Geest door en omwille van Jezus aan iedereen die in Jezus geloofde en zich bekeerde tot gehoorzaamheid aan hem.²¹ De doop was niet meer dan een *erkenning*, dat God iemand tot het heil uitverkoren en hem de heilige Geest gegeven had.²²

De werkzaamheid van de heilige Geest in degenen aan wie zij gegeven was, bestond volgens de nazoreeën met name uit levensheiliging. Dit blijkt uit Handelingen 2:38 en 40, waar Petrus de ‘gave van de heilige Geest’ in verband brengt met bekering en behoud – waarmee hij teruggrijpt op de profetie van Joël:

Het zal zijn, dat al wie de naam van Jahweh aanroept, behouden zal worden.
(Handelingen 2:21)

Ook in de volgende passages is kennelijk gedacht aan levensheiliging:

God, die de harten kent, heeft getuigd door hun de heilige Geest te geven evenals ook aan ons, zonder enig onderscheid te maken tussen ons en hen, door het geloof hun hart reinigende.
(Handelingen 15:8-9)

Wij zijn getuigen van deze dingen en ook de heilige Geest, die God hun gegeven heeft, die Hem gehoorzaam zijn.
(Handelingen 5:32)

¹⁸ Het ‘ontvangen’ in Handelingen 2:33 moet worden geïnterpreteerd als ‘ter beschikking krijgen’, want Jezus zelf was al tijdens zijn leven op aarde vervuld geweest met de Geest. Kennelijk zag Petrus het zo, dat Jezus na de hemelvaart de macht kreeg om over de Geest te beschikken en deze macht gebruikte om de belofte na te komen, dat zijn volgelingen blijvend de kracht van de Geest zouden ontvangen.

¹⁹ Handelingen 2:38; 8:17.

²⁰ Handelingen 10:44-48.

²¹ Handelingen 5:32; 15:8-9.

²² Handelingen 11:15-18.

De laatstvermelde tekst is waarschijnlijk zo bedoeld, dat de heilige Geest in de door haar bewerkte gehoorzaamheid aan God in het leven van de gelovigen laat zien, dat het evangelie waar is.

In de periode kort na de Pinksterdag zagen de nazoreeën ook extatische geloofsbeleving als een werkzaamheid van de Geest. Zo interpreteerden zij het spreken in tongen zowel op de Pinksterdag²³ als bij het bezoek van Petrus aan Cornelius²⁴ als teken dat de betrokkenen de heilige Geest ontvangen hadden. Ook wordt in Handelingen 8:14-17 melding gemaakt van Samaritanen die tot geloof gekomen en gedoopt waren, maar de heilige Geest nog niet ontvangen hadden. Daarmee is waarschijnlijk bedoeld, dat deze Samaritanen de extatische geloofsbeleving van de gelovigen in Judea nog misten. Na verloop van tijd is het aspect van extatische geloofsbeleving echter naar de achtergrond verschoven, vermoedelijk als reactie op het feit dat men in hellenistische kringen geneigd was de directe ervaring van de Geest uit te spelen tegen de gehoorzaamheid aan de *Tōrā*.

Eenzelfde ontwikkeling valt te bespeuren met betrekking tot de profetie. Aanvankelijk lijkt de overtuiging geleefd te hebben, dat de Geest door haar aanwezigheid in de gelovigen ook inzicht bewerkte in wat komen zou of wat gedaan moest worden. Zo verkondigde Petrus op de Pinksterdag:

Dit is het, waarvan gesproken is door de profet Joël: "En het zal zijn in de laatste dagen, zegt God, dat Ik zal uitstorten van mijn Geest op alle vlees; en uw zonen en uw dochters zullen profeteren, en uw jongelingen zullen gezichten zien, en uw ouden zullen dromen dromen: ja, zelfs op mijn dienstknechten en mijn dienstmaagden zal Ik in die dagen van mijn Geest uitstorten en zij zullen profeteren."
(Handelingen 2:16-18)

Ook later heeft Petrus in bepaalde inzichten, die hem gegeven werden, de werking van de Geest ervaren:

Terwijl Petrus nog steeds over het gezicht nadacht, zeide de Geest: "Zie, twee mannen zoeken naar u."
(Handelingen 10:19)

De Geest zeide tot mij, dat ik met hen moest medegaan zonder bezwaar te maken.
(Handelingen 11:12)

Na verloop van tijd is echter ook dit aspect van de werking van de Geest naar de achtergrond verschoven. Daarbij heeft waarschijnlijk een belangrijke rol gespeeld, dat men in hellenistische kringen geneigd was met een beroep op persoonlijke openbaringen af te wijken van de *Tōrā*. Dit blijkt al uit de verdediging van de doop van Cornelius, waarbij Petrus niet alleen een beroep deed op de tekenen van vervulling met de Geest, maar ook op een persoonlijke openbaring, die uitdrukkelijk afweek van de *Tōrā*.²⁵ Paulus ging daarin

²³ Handelingen 2:2-4, 16-18.

²⁴ Handelingen 10:44-46; 11:15-17; 15:8-9.

²⁵ Handelingen 11:5-12.

nog verder en stelde, dat hem rechtstreeks door Christus was geopenbaard dat de *Tōrā* had afgedaan.²⁶ Dergelijke uitspraken waren voor de nazoreeën onaanvaardbaar en leidden dan ook tot ernstige conflicten.²⁷ Reeds bij het apostelconvent in Handelingen 15:6-29 bleek, dat de nazoreeën profetie alleen wilden accepteren voor zover zij in overeenstemming was met de *Tōrā*.²⁸ Naar hun overtuiging bewerkte de Geest in de gelovigen alleen inzicht *in de Tōrā*. Opvattingen die afweken van de *Tōrā*, konden dan ook niet door de Geest bewerkt zijn. Dit betekende niet, dat er geen ruimte meer was voor profetie, maar dat ware profetie beperkt bleef tot uitleg van de *Tōrā* en versterking van de gelovigen.²⁹

2. Bijbel

2.1. Het Oude Testament

De nazoreeën erkenden het Oude Testament als het door de heilige Geest geïnspireerde Woord van God. Dit blijkt uit de volgende passage:

Gij, Jahweh, zijt het, [...] die door de heilige Geest bij monde van onze vader David, uw knecht, gezegd hebt: [...].
(Handelingen 4:24-25)

Ook uit het feit dat zij niet alleen de *Tōrā*, maar ook de profeten en de geschriften als gezaghebbende bronnen aanhaalden,³⁰ blijkt dat zij het Oude Testament in zijn geheel als Woord van God beschouwden. Dat de nazoreeën ook in de tijd nadat het Nieuwe Testament tot stand gekomen was, het Oude Testament als gezaghebbend zijn blijven beschouwen, blijkt uit een uitspraak van Epifanius:

Zij [de nazoreeën] gebruiken niet alleen het Nieuwe Testament, maar ook het Oude Testament, zoals de joden. Want zij houden [...] vast aan de Wet, de profeten en de boeken die de joden 'Geschriften' noemen. [...] Evenals de joden, lezen zij de gehele Wet, de profeten en de zogenoemde Geschriften – ik bedoel de poëtische boeken, Koningen, Kronieken, Esther en alle andere – in het hebreeuws.
(Epifanius, *Panarion*, 29.7)

²⁶ Galaten 1:11-12.

²⁷ Zie bijvoorbeeld Handelingen 15:1-34, Galaten 2:1-14 en Handelingen 21:17-26.

²⁸ Het standpunt dat het na de komst van de Messias niet meer nodig was zich aan de *Tōrā* te houden, werd waarschijnlijk ingenomen door profeten in Antiochië. Uit Handelingen 11:27-30 en 13:1-4 blijkt namelijk, dat profeten in de gemeente van Antiochië een belangrijke rol speelden en dat ook Paulus en Barnabas daartoe behoorden. Het ging op het apostelconvent dan ook in wezen om een botsing tussen profetie en trouw aan de *Tōrā*. De nazoreeën (vertegenwoordigd door Jakobus) accepteerden de profetie van Petrus (Handelingen 15:14), maar alleen voor zover zij toetsing aan de *Tōrā* doorstond (Handelingen 15:15-21).

²⁹ Zie bijvoorbeeld Handelingen 15:28 (uitleg van de *Tōrā*) en Handelingen 15:32 en 21:10-11 (versterking van de gelovigen).

³⁰ Zie Handelingen 2:16-21, 25-31, 34-35; 3:18, 21-24; 7:52; 8:32-35; 10:43; 15:15-18.

Uit deze uitspraak blijkt ook, dat de nazoreeën niet de Septuaginta gebruikten, maar de hebreeuwse tekst van het Oude Testament, dat zij alle door het orthodoxe jodendom erkende geschriften van het Oude Testament als canonic beschouwden,³¹ en dat het Oude Testament voor hen even veel gezag had als het Nieuwe Testament.

2.2. *Het Nieuwe Testament*

Bij de latere nazoreeën omvatte de canon van de Bijbel ook het Nieuwe Testament. Daarmee is echter niet gezegd, dat zij alle boeken van het huidige Nieuwe Testament als canonic erkenden. Welke boeken zij tot de canon rekenden, is niet met zekerheid vast te stellen. De nazoreeën zullen daarbij echter stellig ruimhartiger zijn geweest dan de ebionieten, aangezien van de ebionieten uitdrukkelijk wordt vermeld, dat zij slechts één evangelie erkenden en de leer van Paulus verwierpen.³² Aangezien dat van de nazoreeën niet vermeld wordt, mag worden aangenomen dat zij de algemeen door de kerk geaccepteerde geschriften als canonic hebben erkend.³³ Wel zullen de brieven van Paulus en de johanneïsche geschriften waarschijnlijk minder hoog in aanzien hebben gestaan dan in de hellenistische orthodoxie,³⁴ terwijl met name aan het evangelie van Mattheüs en de Brief van Jakobus hoge waarde toegekend zal zijn.³⁵

Wat het evangelie van Mattheüs betreft, blijkt uit uitspraken van diverse christelijke auteurs uit de eerste eeuwen na Christus,³⁶ dat de nazoreeën evenals de ebionieten een aramese versie van dat evangelie gebruikten, die door de hellenistische christenen het ‘Evan-

³¹ Epifanius vermeldt in het geciteerde hoofdstuk (*Panarion*, 29) uitdrukkelijk ook het boek Esther, dat pas betrekkelijk laat door het jodendom als canonic is erkend. Anderzijds mag worden aangenomen, dat de nazoreeën geen apocriefe boeken tot hun canon rekenden, omdat Epifanius daar – anders dan met betrekking tot de ebionieten – niets over vermeldt.

³² Zie Irenaeus, *Adversus haereses*, I, 26; III, 11; Eusebius, *Historia ecclesiastica*, III, 27; Epifanius, *Panarion*, 30. Uit de beschrijving bij Epifanius blijkt overigens ook, dat de ebionieten een aantal apocriefe geschriften als canonic erkenden, terwijl zij anderzijds een deel van de Pentateuch verwierpen.

³³ Terwijl Epifanius bij de beschrijving van de ebionieten uitdrukkelijk hun afwijkende canon vermeldt (*Panarion*, 30), merkt hij over de nazoreeën slechts kortweg op, dat zij naast het Nieuwe Testament ook het Oude Testament gebruikten (*Panarion*, 29). Verder kan uit Hiëronymus, *Commentaar op Jesaja 9*, worden afgeleid, dat de nazoreeën (anders dan de ebionieten) de brieven van Paulus niet verwierpen. Zie over de tolerante houding van de nazoreeën tegenover Paulus ook G.P. Luttikhuisen, *De veelvormigheid van het vroegste christendom*, Delft, 2004 (2e druk), p. 88.

³⁴ De brieven van Paulus en de johanneïsche geschriften weken op belangrijke punten van de leer van de nazoreeën af en zullen dan ook slechts in beperkte mate als gezaghebbend zijn beschouwd.

³⁵ Uit het feit dat het evangelie van Mattheüs in de beschrijvingen van de nazoreeën uitdrukkelijk wordt vermeld, kan worden afgeleid, dat dit evangelie bij de nazoreeën hoog in aanzien stond. Wat de Brief van Jakobus betreft mag dit worden aangenomen op grond van het feit dat Jakobus de belangrijkste leider van de nazoreeën was geweest.

³⁶ Zie Irenaeus, *Adversus haereses*, I, 26; III, 11; Eusebius, *Historia ecclesiastica*, III, 25; IV, 22; Epifanius, *Panarion*, 29; Hiëronymus, *Commentaar op Jesaja 11*, *Commentaar op Mattheüs 12* en *Dialogi contra Pelagianos*, III, 2.

gelie der hebreëen' werd genoemd.³⁷ Hoe dat evangelie zich verhiel tot de griekse tekst van het evangelie van Mattheüs, kan niet met zekerheid worden vastgesteld. Waarschijnlijk was het Evangelie der hebreëen de oorspronkelijke tekst van het evangelie van Mattheüs en is de griekse tekst daaruit door vertaling, bewerking en aanvulling ontstaan.³⁸

Waarschijnlijk moet de totstandkoming van het evangelie van Mattheüs zo worden verklaard, dat de oorspronkelijke aramese tekst, die reeds onder de naam 'Evangelie van Mattheüs' werd overgeleverd, eerst in het grieks is vertaald, waarna de griekse versie een aantal jaren later is samengevoegd met het evangelie van Marcus en aangevuld met teksten uit de documenten Q en M en informatie uit getuigenverklaringen en mondelinge overleveringen. Het resultaat van de samenvoeging en aanvulling zou vervolgens onder de hellenistische christenen bekend geworden zijn als het 'Evangelie van Mattheüs', terwijl de oorspronkelijke aramese tekst, die alleen nog door joodse christenen werd gebruikt, om die reden de bijnaam 'Evangelie der hebreëen' kreeg.

3. Schepping en regering der wereld

3.1. God als schepper der wereld

De nazoreëen geloofden in God als de schepper van alle dingen. Dit blijkt uit de volgende passages:

Gij, Jahweh, zijt het, die geschapen hebt de hemel, de aarde, de zee en al wat daarin is.
(Handelingen 4:24)

Zij [de nazoreëen] erkennen [...] dat alle dingen door God geschapen zijn.
(Epifanius, *Panarion*, 29.7)

³⁷ Uit Hiëronymus, *De viris illustribus*, 2, en *Dialogi contra Pelagianos*, III, 2, blijkt, dat Origenes en Hiëronymus het Evangelie der hebreëen hebben gekend en dat Hiëronymus het zelfs in het grieks en latijn vertaald heeft. Theodoret vermeldt, dat het om het 'Evangelie van Petrus' zou gaan (*Haereticorum fabularum compendium*, 2, 2), maar dat berust waarschijnlijk op een vergissing. De naam 'Evangelie der hebreëen' was waarschijnlijk een bijnaam die de hellenistische christenen aan het evangelie gegeven hebben, aangezien de naam 'hebreëen' de benaming was waarmee de nazoreëen door de hellenistische christenen werden aangeduid (vgl. Handelingen 6:1). Over de taal waarin het evangelie geschreven was, bestaat enige onduidelijkheid. Eusebius vermeldt, dat het geschreven was in het aramees (*Historia ecclesiastica*, IV, 22), Epifanius dat het geschreven was in het hebreuws (*Panarion*, 29 en 30). Het meest waarschijnlijk lijkt de lezing van Hiëronymus te zijn, dat het evangelie geschreven was in het aramees, maar in hebreuwse lettertekens (*Dialogi contra Pelagianos*, III, 2).

³⁸ Volgens Irenaeus, *Adversus haereses*, III, 1, en Eusebius, *Historia ecclesiastica*, III, 24, is het evangelie van Mattheüs oorspronkelijk in het aramees geschreven. Weliswaar vermeldt Eusebius elders (*Historia ecclesiastica*, III, 39), dat het evangelie oorspronkelijk 'in de hebreuwse taal' geschreven zou zijn, maar daarmee zou ook de door de joden gebruikte taal (het palestijnse aramees) bedoeld kunnen zijn. Vgl. ook Epifanius, *Panarion*, 29, en Hiëronymus, *De viris illustribus*, 3, en *Dialogi contra Pelagianos*, III, 2. De meest waarschijnlijke verklaring lijkt te zijn, dat het evangelie oorspronkelijk geschreven is in het aramees, maar in hebreuwse lettertekens.

3.2. Voorbeschikking en vervulling

De nazoreeën leerden, dat het lijden en sterven en de verrijzenis van Jezus en de uitstorting van de heilige Geest door God waren voorbeschikt en al in de oudtestamentische profetieën waren voorzien, ook al waren zij deels evenzeer werken van mensenhanden. Dit blijkt uit de volgende passages:

Dit is het, waarvan gesproken is door de profeet Joël: [...].
(Handelingen 2:16)

Deze, naar de bepaalde raad en voorkennis van God uitgeleverd, hebt gij door de handen van wetteloze mensen aan het kruis genageld en gedood.
(Handelingen 2:23)

Daar hij nu [David] een profeet was en wist, dat God hem onder ede gezworen had een uit de vrucht zijner lendenen op zijn troon te doen zitten, heeft hij in de toekomst gezien en gesproken van de opstanding van de Messias, dat hij niet aan het dodenrijk is overgelaten, noch zijn vlees ontbinding heeft gezien.
(Handelingen 2:30-31)

David is niet opgevaren naar de hemelen, maar hij zegt zelf: "Jahweh heeft gezegd tot mijn Here: zet u aan mijn rechterhand, totdat Ik uw vijanden gemaakt heb tot een voetbank voor uw voeten." Dus moet ook het ganse huis Israels zeker weten, dat God hem en tot Here en tot Messias gemaakt heeft, deze Jezus, die gij gekruisigd hebt.
(Handelingen 2:34-36)

De God van Abraham en Isaak en Jakob, de God onze vaders, heeft zijn knecht Jezus verheerlijkt, die gij hebt overgeleverd en verloochend ten overstaan van Pilatus, ofschoon deze oordeelde, dat men hem moest loslaten. Doch gij hebt de heilige en rechtvaardige verloochend en begeerd, dat u een man, die een moordenaar was, geschonken zou worden; en de leidsman ten leven hebt gij gedood, maar God heeft hem opgewekt uit de doden, waarvan wij getuigen zijn. [...] En nu, broeders, ik weet, dat gij uit onkunde hebt gehandeld, gelijk ook uw oversten; maar zo heeft God in vervulling doen gaan wat Hij bij monde van alle profeten tevoren geboodschapt had, dat zijn Messias moest lijden.
(Handelingen 3:13-18)

Hem [Jezus] moest de hemel opnemen tot de tijden van de wederoprichting aller dingen, waarvan God gesproken heeft bij monde van zijn heilige profeten, van oudsher. Mozes toch heeft gezegd: "Jahweh God zal u een profeet doen opstaan uit uw broeders, gelijk mij: naar hem zult gij horen in alles wat hij tot u spreken zal; en het zal geschieden, dat alle ziel, die naar deze profeet niet hoort, uit het volk zal worden uitgerooid." En al de profeten, van Samuel af en vervolgens, zovelen er hebben gesproken, hebben ook deze dagen aangekondigd.
(Handelingen 3:21-24)

Inderdaad zijn in deze stad vergaderd tegen uw heilige knecht Jezus, die Gij gezalfd hebt, Herodes zowel als Pontius Pilatus met de heidenen en de volken van Israel, om te doen al wat uw hand en uw raad tevoren bepaald had, dat geschieden zou.
(Handelingen 4:27-28)

Wie van de profeten hebben uw vaders niet vervolgd? Zelfs hebben zij hen gedood, die geprofeteerd hebben van de komst van de rechtvaardige, van wie gij nu verraders en moordenaars geworden zijt.
(Handelingen 7:52)

Het gedeelte van de Schrift, dat hij las, was dit: "Gelijk een schaap werd hij ter slachting geleid; en gelijk een lam stemmelooz is tegenover de scheerder, zo doet hij zijn mond niet open. In de vernedering werd zijn oordeel weggenomen: wie zal zijn afkomst verhalen? Want zijn leven wordt van de aarde weggenomen." En de kamerling antwoordde, en zeide tot Filippus: "Ik vraag u, van wie zegt de profeet dit? Van zichzelf of van iemand anders?" En Filippus opende zijn mond, en uitgaande van dat schriftwoord, predikte hij hem Jezus.

(Handelingen 8:32-35)

Van hem getuigen alle profeten, dat een ieder, die in hem gelooft, vergeving van zonden ontvangt door zijn naam.

(Handelingen 10:43)

De nazoreeën zagen de voorbeschikking niet als een onontkoombaar noodlot, maar als de vervulling van beloften. Uiteindelijk zouden alle oudtestamentische beloften voor Israel door de Messias vervuld worden. Voor zover de beloften nog niet door Jezus vervuld waren, zou dat gebeuren bij Jezus' wederkomst.³⁹

4. Jezus

4.1. De goddelijkheid van Jezus

Zoals eerder vermeld, zagen de nazoreeën Jezus niet als een van eeuwigheid goddelijke persoon, maar als een mens die door God was uitverkoren om de Messias te zijn en die pas na zijn verrijzenis en hemelvaart goddelijk *geworden* was. Zij erkenden Jezus ongetwijfeld wel als de 'Zoon van God', maar deze aanuiding was voor hen niet meer dan een messiaanse titel. Er is in de nazoreïsche passages over Jezus geen spoor van pre-existente goddelijkheid en incarnatie. Integendeel – de verkondiging, dat God Jezus tot Heer en Messias *gemaakt* heeft (Handelingen 2:36), impliceerde dat hij dat voorheen niet was geweest en dat hij dus niet van eeuwigheid goddelijk was. Pas na zijn verrijzenis en hemelvaart was Jezus tot goddelijkheid *verheven*. Dit hield niet in, dat hij gelijk geworden was aan God, maar dat hij goddelijke waardigheid en macht verkregen had en dat ieder mens aan Jezus dezelfde eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd was als aan God zelf. (Zie 1.2.3).

Dat de nazoreeën niet geloofden, dat Jezus van eeuwigheid goddelijk was, wordt bevestigd door een citaat van Hiëronymus uit het Evangelie der hebreëen:

³⁹ Handelingen 3:19-21.

It came to pass that when the Lord came up from the water, the entire fountain of the Holy Spirit descended and rested on him; and it said to him, 'My Son, in all the prophets I have been expecting you to come, that I might rest on you. For you are my rest, you are my firstborn Son, who rules forever.'
(Hiëronymus, *Commentaar op Jesaja 11*⁴⁰)

Volgens dit citaat had God zelf naar de komst van Jezus uitgekeken, hetgeen onverenigbaar is met het beeld van een pre-existente goddelijke persoon, die voor zijn incarnatie van eeuwigheid bij God was en ook zelf God was.⁴¹

De nazoreeën zagen Jezus dus als een *mens* – zij het een mens die tijdens zijn leven op aarde een heel bijzondere relatie met God had gehad en die na de volbrenging van zijn messiaanse opdracht tot een goddelijke status verheven was.⁴² Ook de erkenning van de verhoogde Jezus als Heer⁴³ betekende niet, dat zij hem op gelijk niveau stelden met God.⁴⁴

Het is in dit verband opvallend, dat de passages in het Nieuwe Testament die erop zouden wijzen, dat Jezus in de vroeg-christelijke kerk aanbeden is (bijvoorbeeld Johannes 20:28, 1 Korinthiërs 1:2, Filippenzen 2:11 en Openbaring 5:12-13), alle gevonden worden in brieven van Paulus en johanneïsche geschriften. Er zijn geen aanwijzingen, dat aanbidding van Jezus ook bij de nazoreeën voorkwam.⁴⁵ Waarschijnlijk hebben zij zich strikt gehouden aan de joodse regel, dat alleen God zelf aanbeden mag worden. Zo is het gebed in Handelingen 4:24-30 uitdrukkelijk gericht tot God, de Vader.

4.2. Jezus als profeet

Evenals door de meeste joden in zijn tijd, werd Jezus door de nazoreeën gezien als een profeet. Dit blijkt uit de volgende passages:

⁴⁰ B.D. Ehrman, *Lost Scriptures: Books that did not make it into the New Testament*, Oxford, 2003, p. 16.

⁴¹ Het is aannemelijk, dat de aangehaalde passage uit het Evangelie der hebreëen de opvatting van de nazoreeën uitdrukt, aangezien Hiëronymus vlak daarvoor uitdrukkelijk naar de nazoreeën verwijst.

⁴² Zelfs de wonderen waren naar de opvatting van de nazoreeën geen tekenen van een goddelijke macht die Jezus al tijdens zijn leven op aarde bezeten zou hebben, maar daden van God (Handelingen 2:22). Ook sommige oudtestamentische profeten hadden wonderen verricht.

⁴³ Bijvoorbeeld in Handelingen 2:36; 7:59-60; 9:17, 27; 10:36; 11:17; 15:11, 26.

⁴⁴ De aanspreekvorm 'heer' (*kurie*) impliceerde geen goddelijkheid, maar ondergeschiktheid (zie bijvoorbeeld Mattheüs 13:27; 25:24; Johannes 20:15). Zij kon zelfs als loutere beleefdheidsvorm worden gebruikt (Johannes 12:21). Dat het woord uitsluitend voor God mocht worden gebruikt (A. McGrath, *Christian Theology*, Oxford, 1997 (2e druk), p. 328), is dan ook niet juist. Hetzelfde geldt voor de stelling van Van Genderen en Velema, dat de christenen, door Jezus 'Heer' te noemen, de oudtestamentische naam van God gebruikten en daarmee zijn godheid beleden (J. van Genderen en W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, Kampen, 1993 (2e druk), p. 409).

⁴⁵ Dit lijkt weersproken te worden door Handelingen 7:59-60, waaruit blijkt dat Stefanus bij zijn sterven Jezus aanbeden heeft. Stefanus behoorde echter niet tot de nazoreeën, maar tot de 'hellenisten' (Handelingen 6:1).

Eén dan van hen, genaamd Kleopas, antwoordde en zeide tot hem: “Zijt gij de enige vreemdeling in Jeruzalem, dat gij niet weet wat daar dezer dagen geschied is?” En hij zeide tot hen: “Wat dan?” Zij zeiden tot hem: “Hetgeen geschied is met Jezus de nazoreeër, een man, die een profeet was, machtig in werk en woord voor God en het ganse volk, [...]”

(Lucas 24:18-19)

Jezus, de nazoreeër, een man u van Godswege aangewezen door krachten, wonderen en tekenen, die God door hem in uw midden verricht heeft, zoals gij zelf weet, [...]

(Handelingen 2:22)

De God van Abraham en Isaak en Jakob, de God onzer vaders, heeft zijn knecht Jezus verheerlijkt.

(Handelingen 3:13)

Mozes toch heeft gezegd: “Jahweh God zal u een profeet doen opstaan uit uw broeders, gelijk mij: naar hem zult gij horen in alles wat hij tot u spreken zal; en het zal geschieden, dat alle ziel, die naar deze profeet niet hoort, uit het volk zal worden uitgeroeid.”

(Handelingen 3:22-23)

God heeft in de eerste plaats voor u zijn knecht doen opstaan en hem tot u gezonden, om u te zegenen, door een ieder uwer af te brengen van zijn boosheden.

(Handelingen 3:26)

Inderdaad zijn in deze stad vergaderd tegen uw heilige knecht Jezus, die Gij gezalfd hebt, Herodes zowel als Pontius Pilatus met de heidenen en de volken van Israel.

(Handelingen 4:27)

Jahweh, let op hun dreigingen en geef uw dienstknechten met alle vrijmoedigheid uw woord te spreken, doordat Gij uw hand uitstrekt tot genezing, en dat tekenen en wonderen geschieden door de naam van uw heilige knecht Jezus.

(Handelingen 4:29-30)

Ten slotte kan in dit verband nog worden gewezen op de verdediging van Stefanus voor het Sanhedrin, waarin Jezus door Stefanus werd aangewezen als de door Mozes aangekondigde profeet (Handelingen 7:37). Stefanus behoorde niet tot de nazoreeën, maar tot de hellenisten,⁴⁶ die eerder dan de nazoreeën geneigd waren de goddelijke status van de verhoogde Jezus te benadrukken (vgl. Handelingen 7:56). Als hij Jezus als een profeet beschouwde, dan de nazoreeën des te meer.

De profetische boodschap van Jezus zal volgens de nazoreeën waarschijnlijk vooral hebben bestaan in verkondiging van het evangelie van het Koninkrijk van God (vgl. Lucas 4:43). Dit evangelie bestond uit aankondiging van het gericht, oproep tot geloof en bekering, onderwijzing in de ware betekenis van de *Tōrā* en verkondiging van de heilsboodschap van Jahweh voor allen die zich voor Hem verootmoedigden en het heil van Hem verwachtten. Zoals Jezus zelf had gezegd:

⁴⁶ Zie Handelingen 6:1-6.

De Geest van Jahweh is op mij, daarom, dat Hij mij gezalfd heeft, om aan armen het evangelie te brengen; en Hij heeft mij gezonden om aan gevangenen loslating te verkondigen en aan blinden het gezicht, om verbrokenen heen te zenden in vrijheid, om te verkondigen het aangename jaar van Jahweh.
(Lucas 4:18-19)

4.3. Jezus als Messias

Jezus was volgens de nazoreeën een profeet, maar tegelijk méér dan dat. Jezus verkondigde niet alleen het evangelie van het Koninkrijk van God, maar heeft het Koninkrijk tegelijk door zijn optreden getoond en het voor mensen mogelijk gemaakt er deel aan te krijgen. Dit blijkt onder meer uit de volgende passages:

Gij hebt de heilige en rechtvaardige verloochend.
(Handelingen 3:14)

De leidsman ten leven hebt gij gedood.
(Handelingen 3:15)

Dit [Jezus] is de steen, door u, de bouwlieden, versmaad, die nochtans tot hoeksteen is geworden.
(Handelingen 4:11)

Hem [Jezus] heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een leidsman en heiland om Israel bekering en vergeving van zonden te schenken.
(Handelingen 5:31)

Wie van de profeten hebben uw vaders niet vervolgd? Zelfs hebben zij hen gedood, die geprofeteerd hebben van de komst van de rechtvaardige, van wie gij nu verraders en moordenaars geworden zijt.
(Handelingen 7:52)

Zie, ik zie de hemelen geopend en de Zoon des mensen, staande ter rechterhand Gods.
(Handelingen 7:56)

Het gedeelte van de Schrift, dat hij las, was dit: "Gelijk een schaap werd hij ter slachting geleid; en gelijk een lam stemmeloos is tegenover de scheerder, zo doet hij zijn mond niet open. In de vernedering werd zijn oordeel weggenomen: wie zal zijn afkomst verhalen? Want zijn leven wordt van de aarde weggenomen." En de kamerling antwoordde, en zeide tot Filippus: "Ik vraag u, van wie zegt de profeet dit? Van zichzelf of van iemand anders?" En Filippus opende zijn mond, en uitgaande van dat schriftwoord, predikte hij hem Jezus.
(Handelingen 8:32-35)

Deze [Jezus] is aller Heer.
(Handelingen 10:36)

Hij [Jezus] heeft ons geboden het volk te prediken en te betuigen, dat hij het is, die door God is aangesteld tot rechter over levenden en doden.
(Handelingen 10:42)

Ik herinnerde mij het woord des Heren [Jezus], hoe hij zeide: [...].
(Handelingen 11:16)

Uit zijn [Davids] geslacht heeft God naar de belofte voor Israel de heiland Jezus doen komen.

(Handelingen 13:23)

De God onzer vaders heeft u voorbestemd om zijn wil te leren kennen en de rechtvaardige te zien en een stem uit zijn mond te horen.

(Handelingen 22:14)

Zoals uit deze passages blijkt, zagen de nazoreeën Jezus niet alleen als een profeet, maar ook als de heilige en rechtvaardige, de mens die in zijn eigen voorbeeldige leven de belichaming was van het komende Koninkrijk van God, de leidsman op de weg van het Koninkrijk – voor de nazoreeën was het Koninkrijk een *weg* – en de door de profeten aangekondigde knecht van Jahweh, die door zijn lijden de zonde van het volk zou verzoenen en de relatie met God zou herstellen.

Jezus had de komst van het Koninkrijk niet alleen aangekondigd, maar hij had die komst zelf *tot stand gebracht*, al moest de volkomen vervulling daarvan nog komen. Daarin was Jezus méér dan Johannes. Ook andere metaforen (zoals ‘hoeksteen’, ‘Zoon des mensen’, ‘heiland’, ‘Heer’ en ‘Zoon van God’) en de leer dat Jezus was aangesteld tot rechter over alle mensen, wijzen op deze *messiaanse* kant van Jezus' missie: Jezus was de beloofde Messias, die het Koninkrijk van God zou vestigen en de machten van het kwaad zou overwinnen.

Dat Jezus door de nazoreeën werd gezien als de Messias, blijkt met name uit de volgende passages:

Dus moet ook het ganse huis Israels zeker weten, dat God hem èn tot Here èn tot Messias gemaakt heeft, deze Jezus, die gij gekruisigd hebt.

(Handelingen 2:36)

Zonder ophouden, iedere dag, leerden zij in de tempel en aan huis, en verkondigden het evangelie, dat Jezus de Messias is.

(Handelingen 5:42)

Het blijkt verder uit de vele plaatsen waar Jezus uitdrukkelijk ‘Messias’ genoemd wordt:

Daar hij nu [David] een profeet was en wist, dat God hem onder ede gezworen had een uit de vrucht zijner lendenen op zijn troon te doen zitten, heeft hij in de toekomst gezien en gesproken van de opstanding van de Messias.

(Handelingen 2:31)

Zo heeft God in vervulling doen gaan wat Hij bij monde van alle profeten tevoren gebodschapt had, dat zijn Messias moest lijden.

(Handelingen 3:18)

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh, en Hij de Messias, die voor u tevoren bestemd was, Jezus, zende.

(Handelingen 3:19-20)

[...] door de naam van Messias Jezus [...].

(Handelingen 4:10)

Inderdaad zijn in deze stad vergaderd tegen uw heilige knecht Jezus, die Gij gezalfd hebt, [...]. ('Messias' = gezalfde)
(Handelingen 4:27)

Toen zij echter geloof schonken aan Filippus, die het evangelie van het Koninkrijk Gods en van de naam van Messias Jezus predikte, [...].
(Handelingen 8:12)

Gij weet van de dingen, die geschied zijn door het gehele joodse land, te beginnen in Galilea, na de doop, die Johannes verkondigde, van Jezus van Nazareth, hoe God hem met de heilige Geest en met kracht heeft gezalfd. ('Messias' = gezalfde)
(Handelingen 10:37-38)

Indien nu God hun op volkomen gelijke wijze als ons de gave heeft gegeven op het geloof in de Here, Messias Jezus, [...].
(Handelingen 11:17)

Ten slotte kan in dit verband nog worden gewezen op het optreden van Paulus in Damascus, kort na zijn bekering. Hoewel Paulus in afwijking van de nazoreeën meer nadruk legde op het feit dat Jezus de Zoon van God was (Handelingen 9:20), veroorzaakte hij tevens onrust onder de joden door met argumenten aan te tonen, 'dat Jezus de Messias is' (Handelingen 9:22). Paulus week op andere punten van de nazoreïsche leer af, maar niet in zijn erkenning van Jezus als de Messias.

Dat ook de latere nazoreeën tegenover het orthodoxe jodendom vasthielden aan de leer dat Jezus de Messias was, blijkt uit tal van uitspraken van christelijke auteurs uit de eerste eeuwen na Christus – ook van auteurs die de nazoreeën als ketteren beschouwden.⁴⁷ Deze auteurs bevestigen ook, dat de nazoreeën Jezus erkenden als de Zoon van God,⁴⁸ al werd die benaming door de nazoreeën niet in ontologische zin opgevat, maar als een messiaanse titel.

Met betrekking tot Jezus' messiasschap leerden de nazoreeën, dat God hem tot Messias had gemaakt⁴⁹ en dat Hij hem gezalfd had met de heilige Geest en met kracht.⁵⁰ De daden, wonderen en tekenen die Jezus tijdens zijn leven op aarde had verricht, waren daden van God waarmee Hij bevestigd had, dat Jezus zijn Messias was.⁵¹ Hetzelfde gold voor de opwekking van Jezus en zijn hemelvaart.⁵² Het messiasschap van Jezus was dus niet iets waarmee Jezus om zo te zeggen geboren was, maar waartoe hij was *aangesteld* en waarin

⁴⁷ Zie Justinus Martyr, *Dialogus cum Tryphone*, 46 en 47; Origenes, *Contra Celsum*, V, 61; Eusebius, *Historia ecclesiastica*, IV, 5; Epifanius, *Panarion*, 1 en 29; Hiëronymus, *Commentaar op Jesaja 8* en *Brieven aan Augustinus*, 112, IV; Theodoret, *Haereticorum fabularum compendium*, 2, 2. Epifanius, Hiëronymus en Theodoret beschouwden de nazoreeën als ketteren, omdat zij vasthielden aan de *Tōrā* en de joodse gebruiken. Zij moesten echter erkennen, dat de nazoreeën hierin van de joden verschilden, dat zij geloofden in Jezus als de Messias.

⁴⁸ Zie Epifanius, *Panarion*, 1 en 29; Hiëronymus, *Commentaar op Jesaja 11*, *Commentaar op Jesaja 29*, *Commentaar op Jesaja 31*, en *Brieven aan Augustinus*, 112, IV.

⁴⁹ Handelingen 2:36.

⁵⁰ Handelingen 10:38.

⁵¹ Handelingen 2:22, 36.

⁵² Handelingen 2:24-36.

hij *versterkt* en *bevestigd* moest worden. De uiteindelijke bevestiging kreeg Jezus bij zijn opwekking en hemelvaart.⁵³

4.4. *Geboorte uit een maagd*

Er zijn geen aanwijzingen, dat de nazoreeën in de periode kort na de hemelvaart van Jezus geleerd zouden hebben, dat Jezus uit een maagd geboren was. Dit kan op diverse manieren worden verklaard.

Eén verklaring is, dat de tijdgenoten van Jezus heel goed wisten, dat hij zoals iedereen door een man was verwekt, en dat pas later, toen de meesten van zijn tijdgenoten overleden waren, de legendarische overlevering is ontstaan, dat hij uit een maagd geboren was. Dat zou ook verklaren, dat in de brieven van Paulus en zelfs in de proloog van het evangelie van Johannes geen spoor van een geboorte uit een maagd te vinden is. Een probleem blijft daarbij echter wel, hoe de overlevering, dat Jezus uit een maagd geboren was, in het evangelie van Mattheüs terechtgekomen kan zijn. Dat evangelie is immers waarschijnlijk van joods-christelijke oorsprong, en juist onder de joodse christenen zal de leer van de ‘maagdelijke geboorte’ weerstand hebben ontmoet en niet zijn geloofd als het niet overtuigend door getuigenbewijs was ondersteund.

Een andere verklaring is, dat het onder de nazoreeën – waartoe ook Maria behoorde – algemeen bekend geweest was dat Jezus uit een maagd geboren was, maar dat dit feit aanvankelijk om een of andere reden niet belangrijk gevonden werd. Wellicht meende men dat een te sterke nadruk op de wonderlijkheid van Jezus' persoon en daden de aandacht zou kunnen afleiden van datgene waar het om ging: het evangelie van het komende Koninkrijk van God. De overlevering zou dan via het Evangelie der hebreëen in het evangelie van Mattheüs gekomen kunnen zijn, en via het getuigenis van Maria in het evangelie van Lucas. Een probleem blijft daarbij echter wel, dat in het evangelie van Johannes geen spoor van een ‘maagdelijke geboorte’ te vinden is. Als Jezus werkelijk uit een maagd geboren was geweest, valt het moeilijk te begrijpen waarom Johannes daar – in tegenstelling tot Mattheüs en Lucas – geen melding van maakt, temeer omdat dat zijn boodschap van de goddelijke oorsprong van Jezus zou hebben versterkt.

Hoe dit ook zij, uit enkele uitspraken van Origenes en Hiëronymus kan worden afgeleid, dat in elk geval de *latere* nazoreeën hebben geloofd, dat Jezus uit een maagd geboren was. Zo vermeldt Origenes over de ebionieten:

These are the twofold sect of Ebionites, who either acknowledge with us that Jesus was born of a virgin, or deny this, and maintain that He was begotten like other human beings.
(Origenes, *Contra Celsum*, V, 61⁵⁴)

⁵³ Vandaar de uitspraak van Paulus in Romeinen 1:4, dat Jezus door zijn opstanding ‘verklaard was Gods Zoon te zijn in kracht’. Deze gedachte past niet goed in Paulus' eigen leer en is waarschijnlijk ontleend aan de nazoreeën.

Hoewel Origenes hier over twee soorten ebionieten spreekt, is het aannemelijk dat hij met de eerste de nazoreeën bedoelt. Eusebius vermeldt over de ebionieten immers uitdrukkelijk, dat zij geloofden dat Jezus een natuurlijke zoon van Jozef was geweest.⁵⁵ Dat de nazoreeën geloofden dat Jezus uit een maagd geboren was, wordt bevestigd door Hiëronymus:

In our own day there exists a sect among the Jews throughout all the synagogues of the East, which is called the sect of the Minei, and is even now condemned by the Pharisees. The adherents to this sect are known commonly as Nazarenes; they believe in Christ the Son of God, born of the Virgin Mary; and they say that He who suffered under Pontius Pilate and rose again, is the same as the one in whom we believe.
(Hiëronymus, *Brieven aan Augustinus*, 112, IV⁵⁶)

De beschrijving van Hiëronymus is te meer opmerkelijk, omdat hij de nazoreeën als ketters beschouwde en dus geen reden had om aan de nazoreeën meer rechtzinnigheid toe te schrijven dan zij bezaten. Het mag dan ook als vaststaand worden aangenomen, dat de nazoreeën – anders dan de ebionieten – geloofden dat Jezus uit een maagd geboren was. Hoe zij dat hebben opgevat, is overigens niet met zekerheid vast te stellen. Waarschijnlijk geloofden zij, dat God bij machte was om zelfs uit een maagd een kind geboren te laten worden, maar hield dat voor hen niet in, dat Jezus een soort halfgod was. Ook al was Jezus uit een maagd geboren, hij bleef voor de nazoreeën in alle opzichten een mens.

4.5. Verrijzenis en hemelvaart

De nazoreeën leerden dat Jezus onder Pontius Pilatus gekruisigd was, maar op de derde dag daarna uit de dood verrezen was, gedurende enige dagen aan zijn naaste volgelingen verschenen was en ten slotte naar de hemel was opgevaren. Dit blijkt uit de volgende passages:

Jezus, de nazoreeër, een man u van Godswege aangewezen door krachten, wonderen en tekenen, die God door hem in uw midden verricht heeft, zoals gij zelf weet, deze, naar de bepaalde raad en voorkennis van God uitgeleverd, hebt gij door de handen van wetteloze mensen aan het kruis genageld en gedood. God evenwel heeft hem opgewekt, want Hij verbrak de weeën van de dood, naardien het niet mogelijk was, dat hij door hem werd vastgehouden.
(Handelingen 2:22-24)

Daar hij nu [David] een profeet was en wist, dat God hem onder ede gezworen had een uit de vrucht zijner lendenen op zijn troon te doen zitten, heeft hij in de toekomst gezien

⁵⁴ Ph. Schaff, *Ante-Nicene Fathers* (ed. Roberts-Donaldson), Volume IV, www.ccel.org/ccel/schaff/anf04.html.

⁵⁵ Eusebius, *Historia ecclesiastica*, III, 27, en VI, 17. Weliswaar maakt ook Eusebius melding van andere ebionieten, die wel erkenden dat Jezus uit een maagd geboren was (*Historia ecclesiastica*, III, 27), maar hij lijkt daar – evenals Origenes – de nazoreeën met ebionieten verward te hebben.

⁵⁶ Ph. Schaff, *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series 1, Volume I, www.ccel.org/ccel/schaff/npnf101.html.

en gesproken van de opstanding van de Messias, dat hij niet aan het dodenrijk is overgelaten, noch zijn vlees ontbinding heeft gezien. Deze Jezus heeft God opgewekt, waarvan wij allen getuigen zijn. Nu hij dan door de rechterhand Gods verhoogd is en de belofte des heiligen Geestes van de Vader ontvangen heeft, heeft hij dit uitgestort, wat gij en ziet en hoort. Want David is niet opgevaren naar de hemelen, maar hij zegt zelf: "Jahweh heeft gezegd tot mijn Here: Zet u aan mijn rechterhand, totdat Ik uw vijanden gemaakt heb tot een voetbank voor uw voeten." Dus moet ook het ganse huis Israels zeker weten, dat God hem en tot Here en tot Messias gemaakt heeft, deze Jezus, die gij gekruisigd hebt.

(Handelingen 2:30-36)

De God van Abraham en Isaak en Jakob, de God onzer vaderen, heeft zijn knecht Jezus verheerlijkt, die gij hebt overgeleverd en verloochend ten overstaan van Pilatus, ofschoon deze oordeelde, dat men hem moest loslaten. [...] En de leidsman ten leven hebt gij gedood, maar God heeft hem opgewekt uit de doden, waarvan wij getuigen zijn.

(Handelingen 3:13-15)

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh, en Hij de Messias, die voor u tevoren bestemd was, Jezus, zende; hem moest de hemel opnemen tot de tijden van de wederoprichting aller dingen, waarvan God gesproken heeft bij monde van zijn heilige profeten, van oudsher.

(Handelingen 3:19-21)

[...] door de naam van Messias Jezus, de nazoreeër, die gij gekruisigd hebt, maar die God heeft opgewekt uit de doden, [...].

(Handelingen 4:10)

De God onzer vaderen heeft Jezus opgewekt, die gij hebt gehangen aan een hout en omgebracht; hem heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een leidsman en heiland om Israel bekering en vergeving van zonden te schenken.

(Handelingen 5:30-31)

Inderdaad bemerk ik, dat er bij God geen aanneming des persoons is, maar onder elk volk is wie Hem vereert en gerechtigheid werkt, Hem welgevallig, naar het woord, dat Hij heeft doen brengen aan de kinderen Israels om vrede te verkondigen door Messias Jezus. Deze is aller Heer.

(Handelingen 10:34-36)

Hem heeft God ten derde dage opgewekt en heeft gegeven, dat hij verscheen, niet aan het gehele volk, doch aan de getuigen, die door God tevoren gekozen waren, aan ons, die met hem gegeten en gedronken hebben, nadat hij uit de doden was opgestaan; en hij heeft ons geboden het volk te prediken en te betuigen, dat hij het is, die door God is aangesteld tot rechter over levenden en doden.

(Handelingen 10:40-42)

In our own day there exists a sect among the Jews throughout all the synagogues of the East, which is called the sect of the Minei, and is even now condemned by the Pharisees. The adherents to this sect are known commonly as Nazarenes; they believe in Christ the Son of God, born of the Virgin Mary; and they say that He who suffered under Pontius Pilate and rose again, is the same as the one in whom we believe.

(Hiëronymus, Brieven aan Augustinus, 112, IV⁵⁷)

⁵⁷ Ph. Schaff, *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series 1, Volume I, www.ccel.org/ccel/schaff/npnf101.html.

Uit de aangehaalde passages in de Handelingen der apostelen blijkt verder, dat de nazoreeën zowel de verrijzenis als de hemelvaart van Jezus zagen als een daad van God. Jezus was niet op eigen kracht uit de dood opgestaan. Het was God, die hem uit de dood had opgewekt (2:24, 32; 3:15; 4:10; 5:30; 10:40). Ook Paulus was deze opvatting toegedaan.⁵⁸ Evenzo was Jezus ook niet op eigen kracht naar de hemel gevaren, maar door God verhoogd (2:33; 5:31) en in de hemel opgenomen (3:21). Zowel de verrijzenis van Jezus als zijn hemelvaart was een bevestiging van Jezus' messiasschap: door Jezus uit de dood op te wekken en in de hemel op te nemen, heeft God bevestigd, dat Jezus zijn Messias was (2:24-36; 3:13-15).

De nazoreeën zagen de hemelvaart van Jezus als een soort troonsbestijging, waarbij Jezus door God tot goddelijke status verheven werd. Tijdens zijn leven op aarde was Jezus niet meer geweest dan een mens, die door God was uitverkoren om zijn Messias te zijn. Door zijn hemelvaart had Jezus echter goddelijke waardigheid en macht verkregen, waardoor hij voortaan op dezelfde wijze als God geëerd en geprezen mocht worden (2:33-36; 3:13; 5:31; 10:36,⁵⁹ de beschikkingsmacht over de heilige Geest verkregen had (2:33), Heer over alle mensen geworden was (10:36) en uiteindelijk het gericht zou houden over levenden en doden (10:42).

De hemelvaart van Jezus was volgens de nazoreeën het begin van een noodzakelijke tussenperiode, totdat de dag zou aanbreken waarop God alle dingen weer nieuw zou maken (3:21). Aanvankelijk meenden de nazoreeën, dat deze tussenperiode diende om het joodse volk de gelegenheid te geven zich te bekeren. Zodra het volk zich bekeerd zou hebben, zou Jezus wederkomen om zijn messiaanse taak te voltooien, de goddelozen onder het gericht te brengen en het Koninkrijk van God te vestigen (3:19-20). Later is deze visie in die zin verruimd, dat de tussenperiode ook diende om het evangelie aan de volken te verkondigen.⁶⁰

4.6. De daden van Jezus

De daden van Jezus werden door de nazoreeën beschreven in termen van verkondiging en verlossing.

4.6.1. VERKONDIGING

Jezus had het evangelie van het Koninkrijk van God verkondigd.⁶¹ Dit evangelie bestond uit aankondiging van het gericht, oproep tot geloof en bekering, onderwijzing in de ware betekenis van de *Tōrā* en verkondiging van de heilsboodschap van Jahweh voor allen die

⁵⁸ Zie Handelingen 13:30-37. Ook in zijn brieven spreekt Paulus over de verrijzenis van Jezus als een daad van God.

⁵⁹ In Handelingen 2:36 en 10:36 ligt in het woord 'Heer' goddelijkheid besloten.

⁶⁰ Zie bijvoorbeeld Handelingen 11:18 en 15:7-9. Vgl. Romeinen 11:11-24.

⁶¹ Vgl. Lucas 4:43.

zich voor Hem verootmoedigden en het heil van Hem verwachtten. Hij was door God gezonden om aan Israel ‘vrede’ te verkondigen.⁶² Of in de woorden van Jezus zelf:

De Geest van Jahweh is op mij, daarom, dat Hij mij gezalfd heeft, om aan armen het evangelie te brengen; en Hij heeft mij gezonden om aan gevangenen loslating te verkondigen en aan blinden het gezicht, om verbrokenen heen te zenden in vrijheid, om te verkondigen het aangename jaar van Jahweh.
(Lucas 4:18-19)

Jezus had echter niet alleen het evangelie van het Koninkrijk van God gebracht, maar ook zelf in zijn leven laten zien wat het betekende, God in alles gehoorzaam te zijn. Hij werd daarom de ‘heilige’ en de ‘rechtvaardige’ genoemd.⁶³ Als leraar en voorbeeld voor zijn volgelingen was hij de ‘leidsman ten leven’.⁶⁴ Doordat hij zelf de belichaming van het komende Koninkrijk was, had hij de komst van dat Koninkrijk niet alleen aangekondigd, maar zelf *tot stand gebracht*, al moest de volkomen vervulling daarvan nog komen.

4.6.2. VERLOSSING

Het tweede aspect van Jezus' daden – de verlossing – had betrekking op de verwerkelijking van het heil. Jezus had het heil niet alleen verkondigd, maar ook *mogelijk gemaakt*. Hij had door zijn leer en leven de mogelijkheid geschapen om verlost te worden van de schuld der zonde en deel te krijgen aan het Koninkrijk van God. Dit blijkt uit de volgende passages:

Bekeert u en een ieder van u late zich dopen op de naam van Messias Jezus, tot vergeving van uw zonden, en gij zult de gave des heiligen Geestes ontvangen.
(Handelingen 2:38)

God heeft in de eerste plaats voor u zijn knecht doen opstaan en hem tot u gezonden, om u te zegenen, door een ieder uwer af te brengen van zijn boosheden.
(Handelingen 3:26)

De behoudenis is in niemand anders, want er is ook onder de hemel geen andere naam aan de mensen gegeven, waardoor wij moeten behouden worden.
(Handelingen 4:12)

Hem [Jezus] heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een leidsman en heiland om Israel bekering en vergeving van zonden te schenken.
(Handelingen 5:31)

Door de genade van de Here Jezus geloven wij behouden te worden.
(Handelingen 15:11)

⁶² Handelingen 10:36.

⁶³ Handelingen 3:14.

⁶⁴ Handelingen 3:15; 5:31.

Zoals uit deze passages blijkt, had Jezus het heil niet alleen *verkondigd*, maar het ook *geschonken*. Jezus had de mogelijkheid geschapen om door geloof en bekering vergeving der zonden te verkrijgen, waardoor men ‘behouden’ kon worden, dat wil zeggen niet door het komende gericht van God getroffen zou worden (2:38; 4:12; 5:31; 15:11). Daarom werd Jezus de ‘heiland’ genoemd (5:31). Hij was door God gezonden om zegen te brengen, in plaats van de vloek van het gericht (3:26). Het was door de genade van Jezus, dat degenen die in hem geloofden, behouden werden (15:11). En het was door zijn heilige Geest, dat zij kracht kregen om te leven in gehoorzaamheid aan God en overeenkomstig de normen van zijn Koninkrijk (2:38).

5. Het heil

5.1. Inhoud van het heil

Het heil bestond naar de opvatting van de nazoreeën niet zozeer uit een leven na de dood, als wel uit vergeving van zonden, geestelijke rust en levensheiliging. Dit blijkt uit de volgende passages:

Bekeert u en een ieder van u late zich dopen op de naam van Messias Jezus, tot vergeving van uw zonden, en gij zult de gave des heiligen Geestes ontvangen.
(Handelingen 2:38)

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh.
(Handelingen 3:19)

God heeft in de eerste plaats voor u zijn knecht doen opstaan en hem tot u gezonden, om u te zegenen, door een ieder uwer af te brengen van zijn boosheden.
(Handelingen 3:26)

Hem [Jezus] heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een leidsman en heiland om Israel bekering en vergeving van zonden te schenken.
(Handelingen 5:31)

Van hem [Jezus] getuigen alle profeten, dat een ieder, die in hem gelooft, vergeving van zonden ontvangt door zijn naam.
(Handelingen 10:43)

Door de vergeving van zonden werd men ‘behouden’:

Het zal zijn, dat al wie de naam van Jahweh aanroept, behouden zal worden.
(Handelingen 2:21)

Laat u behouden uit dit verkeerde geslacht.
(Handelingen 2:40)

De behoudenis is in niemand anders, want er is ook onder de hemel geen andere naam aan de mensen gegeven, waardoor wij moeten behouden worden.
(Handelingen 4:12)

Deze [Petrus] zal woorden tot u spreken, waardoor gij en uw gehele huis behouden zult worden.
(Handelingen 11:14)

Door de genade van de Here Jezus geloven wij behouden te worden.
(Handelingen 15:11)

Het 'behoud' wilde zeggen, dat men niet door het komende gericht van God getroffen zou worden.

Verder leerden de nazoreeën, dat het heil merkbaar was aan de aanwezigheid van de heilige Geest in de mensen aan wie het geschonken was. Dit blijkt uit de volgende passages:

Het zal zijn in de laatste dagen, zegt God, dat Ik zal uitstorten van mijn Geest op alle vlees; en uw zonen en uw dochters zullen profeteren, en uw jongelingen zullen gezichten zien, en uw ouden zullen dromen dromen: ja, zelfs op mijn dienstknechten en mijn dienstmaagden zal Ik in die dagen van mijn Geest uitstorten en zij zullen profeteren.
(Handelingen 2:17-18)

Bekeert u en een ieder van u late zich dopen op de naam van Messias Jezus, tot vergeving van uw zonden, en gij zult de gave des heiligen Geestes ontvangen.
(Handelingen 2:38)

Wij zijn getuigen van deze dingen en ook de heilige Geest, die God hun gegeven heeft, die Hem gehoorzaam zijn.
(Handelingen 5:32)

*Toen nu de apostelen te Jeruzalem hoorden, dat Samaria het woord Gods had aanvaard, zonden zij tot hen Petrus en Johannes, die, daar aangekomen, voor hen baden, dat zij de heilige Geest mochten ontvangen. Want deze was nog over niemand van hen gekomen, maar zij waren alleen gedoopt in de naam van de Here Jezus. Toen legden zij hun de handen op en zij ontvingen de heilige Geest. En toen Simon zag, dat door de handoplegging der apostelen de Geest werd gegeven, bood hij hun geld aan, en zeide: "Geef ook mij deze macht, opdat, als ik iemand de handen opleg, hij de heilige Geest ontvang." Maar Petrus zeide tot hem: "Uw geld zij met u ten verderve, daar gij gemeend hebt de gave Gods voor geld te kunnen verwerven."
(Handelingen 8:14-20)*

*Terwijl Petrus deze woorden nog sprak, viel de heilige Geest op allen, die het woord hoorden. En al de gelovigen uit de besnijdenis, die met Petrus waren medegekomen, stonden verbaasd, dat de gave van de heilige Geest ook over de heidenen was uitgestort, want zij hoorden hen spreken in tongen en God grootmaken. Toen merkte Petrus op: "Zou iemand het water kunnen weren, om dezen te dopen, die evenals wij de heilige Geest hebben ontvangen?" En hij beval hen te dopen in de naam van Messias Jezus.
(Handelingen 10:44-48)*

Toen ik begonnen was te spreken, viel de heilige Geest op hen, evenals in het begin ook op ons. En ik herinnerde mij het woord des Heren, hoe hij zeide: "Johannes doopte wel met water, maar gij zult met de heilige Geest gedoopt worden." Indien nu God hun op

volkomen gelijke wijze als ons de gave heeft gegeven op het geloof in de Here, Messias Jezus, hoe zou ik dan bij machte geweest zijn God tegen te houden?
(Handelingen 11:15-17)

God, die de harten kent, heeft getuigd door hun de heilige Geest te geven evenals ook aan ons, zonder enig onderscheid te maken tussen ons en hen, door het geloof hun hart reinigende.
(Handelingen 15:8-9)

Uit laatstgenoemde passage blijkt, dat het heil door de aanwezigheid van de heilige Geest merkbaar was in de vorm van levensheiliging: door de heilige Geest werd het hart van de gelovigen gereinigd, waardoor zij werden bevrijd van de macht van de zonde en daadwerkelijk leefden overeenkomstig de normen van het Koninkrijk van God.⁶⁵

Ten slotte kan worden opgemerkt dat de nazoreeën er in de beginperiode van overtuigd waren, dat van de gelovigen een zodanig heilbrengende kracht kon uitgaan, dat zij op gezag van Jezus zelfs wonderen konden verrichten:

Op het geloof in zijn [Jezus'] naam heeft zijn naam deze, die gij ziet en kent, sterk gemaakt; en het geloof door hem heeft hem dit volkomen herstel gegeven in u aller tegenwoordigheid.
(Handelingen 3:16)

[...] dat door de naam van Messias Jezus, de nazoreeër, die gij gekruisigd hebt, maar die God heeft opgewekt uit de doden, dat door die naam deze hier gezond voor u staat.
(Handelingen 4:10)

Jahweh, let op hun dreigingen en geef uw dienstknechten met alle vrijmoedigheid uw woord te spreken, doordat Gij uw hand uitstrekt tot genezing, en dat tekenen en wonderen geschieden door de naam van uw heilige knecht Jezus.
(Handelingen 4:29-30)

Vermoedelijk werd het verrichten van wonderlijke genezingen in deze periode gezien als een middel om de verkondiging van het evangelie meer overtuigingskracht te geven (vgl. Handelingen 4:29-30). Later speelden wonderen bij de nazoreeën geen rol van betekenis meer.⁶⁶

5.2. Mensbeeld

Zoals het godsbeeld, was ook het mensbeeld van de nazoreeën joods. Vermoedelijk stond hun visie op de mens het dichtst bij die van de farizeeën. Zo geloofden zij – anders dan de sadduceeën – in een opstanding der doden, waarna het goede en kwade dat de mens tij-

⁶⁵ Vgl. Handelingen 2:44-47; 4:32-35; 21:20.

⁶⁶ Reeds ten tijde van het apostelconvent blijkt het doen van wonderen al eerder uitzondering dan regel geworden te zijn (Handelingen 15:12). Daarna vernemen we in het Nieuwe Testament helemaal niets meer van wonderen in Palestina. Kennelijk was de nadruk komen te liggen op de levensheiliging (vgl. Handelingen 21:20).

dens zijn leven had gedaan, zou worden vergolden. Ook verwierpen zij het determinisme van de essenen: de mens is zelfs in staat door zijn handelen de uitvoering van het plan van God te vertragen of te bespoedigen (vgl. Handelingen 3:19-20).

Uit de visie van de nazoreeën op het heil kan echter worden afgeleid, dat zij de mens – anders dan de farizeeën – zagen als een zondig wezen, dat niet in staat is uit eigen kracht aan de normen van de *Tōrā* te voldoen. De zonde verstoort de relatie met God en moet daarom worden verzoend. Het was Jezus, die dit als Messias voor de mensheid had gedaan en daardoor de mogelijkheid gegeven had, vergeving van zonden te verkrijgen. De nadruk die de nazoreeën op de vergeving van zonden legden, bewijst, hoezeer zij de kern van het mens-zijn zagen in het licht van het probleem van de zonde. Het kwaad was geen noodlot, noch een macht van buitenaf, maar huisde in het eigen hart van ieder mens en kon daarom alleen worden overwonnen door de zonde te verzoenen en het hart te reinigen (vgl. Handelingen 15:9).

Door de vergeving van zonden werd de mens ‘behouden’. Dat betekende dat hij niet door het komende gericht van God getroffen zou worden. Maar de zin van de vergeving van zonden reikte verder en lag in de levensheiliging. Ook wat dat betreft was het mensbeeld van de nazoreeën joods: de vergeving van zonden was geen doel in zichzelf, maar diende om de mens in staat te stellen de weg van het Koninkrijk van God te gaan en daarin anderen tot zegen te zijn.

5.3. Degenen voor wie het heil bestemd is

De nazoreeën leerden dat het heil bestemd was voor ‘allen die de naam van Jahweh aanriepen’, dat wil zeggen: voor allen die God vereerden en leefden naar zijn wil:

Het zal zijn, dat al wie de naam van Jahweh aanroept, behouden zal worden.
(Handelingen 2:21)

Wij zijn getuigen van deze dingen en ook de heilige Geest, die God hun gegeven heeft, die Hem gehoorzaam zijn.
(Handelingen 5:32)

Gedurende de eerste decennia na de hemelvaart van Jezus is onder de nazoreeën een heftig debat gevoerd over de vraag, wat het inhield, God te vereren en te leven naar zijn wil.

Aanvankelijk meenden zij, dat men daarvoor op zijn minst moest delen in het verbond van God met Abraham. Dit betekende, dat het heil alleen bestemd was voor de joden, zij het dat er een zegen van zou uitgaan waarin ook de ‘heidene(n)’ (niet-joden) zouden delen. Deze opvatting komt tot uitdrukking in de volgende passages:

*Voor u is de belofte en voor uw kinderen en voor allen, die verre zijn, zovelen als Jahweh, onze God, ertoe roepen zal.*⁶⁷
(Handelingen 2:39)

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh, en Hij de Messias, die voor u tevoren bestemd was, Jezus, zende.
(Handelingen 3:19-20)

Gij zijt de zonen van de profeten en van het verbond, dat God met uw vaderen gemaakt heeft, toen Hij tot Abraham zeide: "En in uw nageslacht zullen alle stammen der aarde gezegend worden." God heeft in de eerste plaats voor u zijn knecht doen opstaan en hem tot u gezonden, om u te zegenen, door een ieder uwer af te brengen van zijn boosheden.
(Handelingen 3:25-26)

Hem [Jezus] heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een leidsman en heiland om Israel bekering en vergeving van zonden te schenken.
(Handelingen 5:31)

Na verloop van tijd groeide echter de overtuiging, dat het heil voor méér mensen bestemd was dan alleen de joden. Ook onder de heidenen waren er immers, die God vereerden en leefden naar zijn wil. Ook voor hen was het heil bestemd. Dit blijkt uit de volgende passages:

"Toen ik [Petrus] begonnen was te spreken, viel de heilige Geest op hen, evenals in het begin ook op ons. En ik herinnerde mij het woord des Heren, hoe hij zeide: 'Johannes doopte wel met water, maar gij zult met de heilige Geest gedoopt worden.' Indien nu God hun op volkomen gelijke wijze als ons de gave heeft gegeven op het geloof in de Here, Messias Jezus, hoe zou ik dan bij machte geweest zijn God tegen te houden?" En toen zij [de leiders van de nazoreeën] dit gehoord hadden, kwamen zij tot rust en verheerlijkten God, zeggende: "Zo heeft God ook de heidenen de bekering ten leven geschonken."
(Handelingen 11:15-18)

Mannen broeders, gij weet, dat God van de aanvang af mij onder u heeft verkoren, opdat door mijn mond de heidenen het woord van het evangelie zouden horen en geloven. En God, die de harten kent, heeft getuigd door hun de heilige Geest te geven evenals ook aan ons, zonder enig onderscheid te maken tussen ons en hen, door het geloof hun hart reinigende.
(Handelingen 15:7-9)

Simeon heeft uiteengezet, hoe God van meet aan erop bedacht geweest is een volk voor zijn naam uit de heidenen te vergaderen. En hiermede stemmen overeen de woorden der profeten, gelijk geschreven staat: "Daarna zal Ik wederkeren en de vervallen hut van David weder opbouwen, en wat daarvan is ingestort, zal Ik weder opbouwen, en Ik zal haar weder oprichten, opdat het overige deel der mensen Jahweh zoeken, en alle heidenen, over welke mijn naam is uitgeroepen, spreekt Jahweh, die deze dingen doet, welke van eeuwigheid bekend zijn."
(Handelingen 15:14-18)

⁶⁷ Met 'allen die verre zijn' werden niet de heidenen bedoeld, maar de joden in de diaspora. Voor de heidenen gold slechts, dat zij zouden delen in de zegen die van het heil voor de joden uitging (Handelingen 3:25).

*Toen zij de genade, die mij [Paulus] geschonken was, opmerkten, reikten Jakobus, Kefas en Johannes, die voor steunpilaren golden, mij en Barnabas de broederhand: wij zouden naar de heidenen, zij naar de besnedenen gaan.*⁶⁸
(Galaten 2:9)

De nazoreeën hielden daarbij vast aan de leer, dat het heil primair bestemd was voor de joden. Ook Paulus hield daaraan vast (zie bijvoorbeeld Romeinen 1:16). Maar via de joden was het heil ook bestemd voor de heidenen: ook aan de heidenen moest het evangelie worden verkondigd en ook de heidenen konden door geloof en bekering deel krijgen aan het heil.

Hoewel de nazoreeën al vóór het apostelconvent van het jaar 47 tot de overtuiging gekomen waren, dat het heil niet alleen bestemd was voor de joden, maar voor *alle* mensen, bestond er nog geruime tijd verschil van mening over, welke implicaties dit had voor de voorwaarden waaronder het heil verkregen kon worden. Een belangrijke stroming was van mening, dat het heil weliswaar bestemd was voor alle mensen, maar dat niet-joden alleen deel konden krijgen aan het heil door jood te worden en zich te bekeren tot een leven overeenkomstig de *Tōrā*.⁶⁹ Daar tegenover was onder de hellenisten en met name onder de christenen in Antiochië de opvatting gegroeid, dat naleving van de *Tōrā*, nu het heil kenmerkend bestemd was voor alle mensen, geen voorwaarde kon zijn om het heil te verkrijgen. Deze stroming was van mening, dat de *Tōrā* als criterium voor het christelijke leven had afgedaan en dat de normen van het Koninkrijk van God, waarnaar christenen dienden te leven, andere waren dan die van de *Tōrā*.⁷⁰

De leiders van de nazoreeën – zoals Petrus en Jakobus – namen vermoedelijk een tussenpositie in, die erop neerkwam, dat de *Tōrā* niet had afgedaan, maar het voor de verkrijging van het heil geen voorwaarde was om jood te worden.⁷¹ De leer van de nazoreeën op dit punt is neergelegd in de beslissing van het apostelconvent:

Het heeft de heilige Geest en ons goed gedacht, u verder geen last op te leggen dan dit noodzakelijke: onthouding van hetgeen de afgoden geofferd is, van bloed, van het verstikte en van hoererij; indien gij u hier voor wacht, zult gij wèl doen.
(Handelingen 15:28-29)

Voor de interpretatie van deze beslissing is het van belang zich te realiseren, dat de beslissing gericht was tot christenen uit de heidenen, niet tot joodse christenen.⁷² De kern van

⁶⁸ Door Paulus te erkennen als de ‘apostel der heidenen’, erkenden de apostelen impliciet, dat het heil ook bestemd was voor de heidenen.

⁶⁹ Zie Handelingen 15:1 en 5.

⁷⁰ Deze opvatting is waarschijnlijk ontstaan onder invloed van de prediking van Paulus, die het afgedaan hebben van de *Tōrā* als de kern van het evangelie beschouwde (vgl. Galaten 1:6-9; 2:1-10).

⁷¹ Dit kan worden afgeleid uit Handelingen 15:10-11 en 19-21.

⁷² Dat blijkt uit de argumenten van Jakobus, die aan de beslissing ten grondslag gelegen hebben (Handelingen 15:14-21). De redenering was kennelijk, dat aan heidenen die christen geworden waren, geen zwaardere eisen gesteld moesten worden dan aan de ‘godvrezenden’, van wie ook in het jodendom werd geaccepteerd, dat zij konden delen in het heil van de joden. Vgl. E. Meijering, *Geschiedenis van het vroege Christendom*, Amsterdam, 2004, p. 93.

het besluit was, dat onderscheid gemaakt werd tussen joodse en niet-joodse christenen.⁷³ Op deze manier kon een compromis worden bereikt waarin zowel de nazoreeën als de hellenisten en de christenen uit de heidenen zich konden vinden.

Het apostelconvent stelde als leerstelling vast, dat het feit dat het heil bestemd was voor alle mensen, niet impliceerde dat alle mensen moesten leven overeenkomstig de *Tōrā*. Joodse christenen behoorden op grond van hun jood-zijn de *Tōrā* na te leven,⁷⁴ maar van niet-joodse christenen werd slechts gevraagd, dat zij zich zouden houden aan een minimale set van ‘noachidische’ leefregels: onthouding van wat aan de afgoden was gewijd, hoererij, het eten van verstikt vlees en het vergieten van menselijk bloed.⁷⁵ Dat dit voortaan de leer van de nazoreeën was, wordt bevestigd door een indringend gesprek dat hun leiders later gevoerd hebben met Paulus, wegens diens leer dat de *Tōrā* ook voor joodse christenen had afgedaan:

De volgende dag ging Paulus met ons Jakobus bezoeken, en alle oudsten waren daarbij aanwezig. [...] En zij zeiden tot hem: “Gij ziet, broeder, hoevele duizenden er onder de joden gelovig zijn geworden en allen zijn zij ijveraars voor de wet; nu heeft men hun van u verteld, dat zij alle joden onder de heidenen afval van Mozes leert, door te zeggen, dat zij hun kinderen niet behoeven te besnijden, noch naar de gebruiken te leven. Wat is dan het geval? Zij zullen stellig horen, dat zij aangekomen zijt. Doe daarom wat wij u zeggen: Er zijn vier mannen bij ons, die een gelofte op zich genomen hebben; neem hen mede, heilig u met hen en draag de kosten voor hen, opdat zij hun hoofd kunnen laten scheren; dan zullen allen bemerken, dat van alles, wat men hun van u verteld heeft, niets waar is, maar dat zij ook zelf medegaat in de onderhouding van de wet. Maar inzake de heidenen, die tot het geloof gekomen zijn, hebben wij als ons oordeel geschreven, dat zij zich hebben te wachten voor wat de afgoden geofferd is, voor bloed, voor het verstikte en voor hoererij.”
(Handelingen 21:18-25)

5.4. Voorwaarden voor de verkrijging van het heil

5.4.1. GELOOF EN BEKERING

Om het heil te kunnen ontvangen, moest men volgens de nazoreeën aan twee voorwaarden voldoen: men moest *geloven* in Jezus als de Messias, en men moest zich *oprecht bekeren* tot een leven overeenkomstig de wil van God en de normen van zijn Koninkrijk. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passages:

Bekeert u en een ieder van u late zich dopen op de naam van Messias Jezus, tot vergeving van uw zonden, en gij zult de gave des heiligen Geestes ontvangen.
(Handelingen 2:38)

⁷³ Dit wordt bevestigd door Handelingen 21:20-25.

⁷⁴ Handelingen 21:20-24.

⁷⁵ Handelingen 15:19-21, 28-29; 21:25. Zie voor de interpretatie van ‘onthouding van bloed’ E. Meijering, *Geschiedenis van het vroege Christendom*, Amsterdam, 2004, pp. 85-86, 93.

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh.
(Handelingen 3:19)

[...] dan moet aan u allen en het ganse volk van Israel bekend zijn, dat door de naam van Messias Jezus, de nazoreeër, die gij gekruisigd hebt, maar die God heeft opgewekt uit de doden, dat door die naam deze hier gezond voor u staat. [...] En de behoudenis is in niemand anders, want er is ook onder de hemel geen andere naam aan de mensen gegeven, waardoor wij moeten behouden worden.
(Handelingen 4:10-12)

Hem [Jezus] heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een leidsman en heiland om Israel bekering en vergeving van zonden te schenken.
(Handelingen 5:31)

Gij hebt part noch deel aan deze zaak, want uw hart is niet recht voor God. Bekeer u van deze uw boosheid en bid Jahweh, of deze toeleg van uw hart u moge vergeven worden.
(Handelingen 8:21-22)

Van hem [Jezus] getuigen alle profeten, dat een ieder, die in hem gelooft, vergeving van zonden ontvangt door zijn naam.
(Handelingen 10:43)

Aanvankelijk beschouwde men ook de *doop* als voorwaarde om het heil te verkrijgen.⁷⁶ Na verloop van tijd groeide echter de overtuiging, dat de doop geen *voorwaarde* was voor de verkrijging van het heil, maar een *bezegeling* ervan:

Zou iemand het water kunnen weren, om dezen te dopen, die evenals wij de heilige Geest hebben ontvangen?
(Handelingen 10:47)

Het was dus niet zo, dat de doop nodig was om het heil te verkrijgen. Bij Cornelius moest de doop worden bediend omdat uit de vervulling met de heilige Geest *gebleken* was, dat hij door geloof en bekering deel gekregen had aan het heil. Voor verkrijging van het heil was de doop dus geen vereiste. Geloof in Jezus en oprechte bekering waren voldoende.

Met 'bekering' werd bedoeld de intentie om God gehoorzaam te zijn en te leven overeenkomstig de door Jezus gepredikte normen van het Koninkrijk van God. Dat het heil samenhang met gehoorzaamheid en levensheiliging, blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passages:

Mozes toch heeft gezegd: "Jahweh God zal u een profeet doen opstaan uit uw broeders, gelijk mij: naar hem zult gij horen in alles wat hij tot u spreken zal; en het zal geschieden, dat alle ziel, die naar deze profeet niet hoort, uit het volk zal worden uitgeroeid."
(Handelingen 3:22-23)

⁷⁶ Zie bijvoorbeeld Handelingen 2:38, waar de mensen niet alleen worden opgeroepen tot geloof en bekering, maar ook om zich te laten dopen. Ook Handelingen 8:12-17 wijst erop, dat de doop werd gezien als een middel om deel te krijgen aan het heil.

God heeft in de eerste plaats voor u zijn knecht doen opstaan en hem tot u gezonden, om u te zegenen, door een ieder uwer af te brengen van zijn boosheden.
(Handelingen 3:26)

Wij zijn getuigen van deze dingen en ook de heilige Geest, die God hun gegeven heeft, die Hem gehoorzaam zijn.
(Handelingen 5:32)

Wat baat het, mijn broeders, of iemand al beweert geloof te hebben, als hij geen werken heeft? Kan dat geloof hem behouden? Stel, dat een broeder of zuster gebrek heeft aan kleding en aan dagelijks voedsel, en iemand uwer zegt tot hen: "Gaat heen in vrede, houdt u warm en eet goed", zonder hen echter van het nodige voor het lichaam te voorzien, wat baat dit? Zo is het ook met het geloof: indien het niet met werken gepaard gaat, is het, op zichzelf genomen, dood.
(Jakobus 2:14-17)

Het was echter niet zo, dat gehoorzaamheid en levensheiliging zelf voorwaarden waren om het heil te verkrijgen. Het heil was een *geschenk*, dat door *genade* verkregen werd.⁷⁷ Beslissend was dan ook niet, of men daadwerkelijk leefde in gehoorzaamheid aan God en overeenkomstig de normen van zijn Koninkrijk, maar of men de *intentie* had om dat te doen.

5.4.2. NALEVING VAN DE TORA

De nazoreeën identificeerden de normen van het Koninkrijk van God met de *Tōrā*, zoals deze door Jezus was uitgelegd. Daarom konden zij niet instemmen met de opvatting van Paulus, dat de *Tōrā* had afgedaan. Die opvatting kwam er in hun ogen op neer, dat de leer van Jezus met betrekking tot het Koninkrijk van God terzijde geschoven werd en vervangen werd door een eigenzinnige moraal, die niet wortelde in de geopenbaarde wil van God.

Paulus en zijn medewerkers maakten onderscheid tussen de normen van het Koninkrijk van God (die ook zij wilden naleven) en die van de *Tōrā*. Zij leerden, dat de *Tōrā* als criterium voor het christelijke leven had afgedaan en dat christenen moesten 'leven naar de Geest'. Dit hing samen met hun visie op de implicaties van de overtuiging, dat het heil niet alleen bestemd was voor de joden, maar voor alle mensen. Het gevolg was, dat bij Paulus en zijn medewerkers alle nadruk kwam te liggen op het *geloof* als voorwaarde voor verkrijging van het heil. De bekering verdween bij hen als voorwaarde naar de achtergrond.⁷⁸

Omdat de nazoreeën de normen van het Koninkrijk van God identificeerden met de *Tōrā*, was naleving van de *Tōrā* voor hen een kwestie van gehoorzaamheid aan God. Dat be-

⁷⁷ Vgl. Handelingen 15:11.

⁷⁸ Dit kwam reeds tijdens de eerste zendingsreis van Paulus aan het licht: zie Handelingen 13:38-39. Paulus ging uit van een antithese tussen geloof en *Tōrā*, die de apostelen vreemd was. In Lystra sprak hij wel van 'bekering' (Handelingen 14:15), maar hij bedoelde daar geen gehoorzaamheid mee, maar de overgang van het heidendom naar het christendom.

tekende echter niet, dat men het heil verkreeg op grond van naleving van de *Tōrā*. Het heil kon ook naar de opvatting van de nazoreeën niet worden verdiend: het werd geschonken op grond van geloof en bekering. Dit blijkt uit de volgende passage:

Nu dan, wat stelt gij God op de proef door een juk op de hals der discipelen te leggen, dat noch onze vaderen, noch wij hebben kunnen dragen? Maar door de genade van de Here Jezus geloven wij behouden te worden op dezelfde wijze als zij.
(Handelingen 15:10-11)

In de visie van de nazoreeën impliceerde oprechte bekering echter, dat men de intentie had om in gehoorzaamheid aan God de *Tōrā* na te leven.

Dit verklaart de houding van de judaïsten in Handelingen 15:1, die leerden dat men alleen behouden kon worden, als men zich liet besnijden en naar de joodse voorschriften ging leven. Toch was die houding niet in overeenstemming met de leer van de nazoreeën. De nazoreeën leerden niet, dat besnijdenis een voorwaarde was om het heil te verkrijgen. Ook het houden van de joodse voorschriften met betrekking tot de sabbat, de feesten, de spijswetten en de rituele verplichtingen van de joodse godsdienst was geen voorwaarde. Mensen die dat niet deden, konden dus wel degelijk behouden worden. Voor verkrijging van het heil was geloof en bekering immers voldoende. Oprechte *bekering* hield echter in, dat men dergelijke handelingen toch verrichtte – niet om het heil te verkrijgen, maar om in gehoorzaamheid te leven naar Gods wil. Naleving van de *Tōrā* was dus geen voorwaarde om deel te krijgen aan het heil, maar een criterium voor een echt leven in gehoorzaamheid aan God en naar de normen van zijn Koninkrijk.⁷⁹

Deze leer is op het apostelconvent in die zin genuanceerd, dat heidenen zich niet behoefden te laten besnijden en niet de verplichting op zich behoefden te nemen de *Tōrā* na te leven. Voor heidenen was het voldoende, dat men zich hield aan een minimale set van ‘noachidische’ leefregels: onthouding van wat aan de afgoden was gewijd, hoererij, het eten van verstikt vlees en het vergieten van menselijk bloed.⁸⁰ Deze nuancering deed niets af aan het gezag van de *Tōrā*. Zij betekende alleen, dat de *Tōrā* niet aan de heidenen *opgelegd*, maar *onderwezen* moest worden.⁸¹ De gedachte achter de beslissing van het apostelconvent was, dat heidenen die in de *Tōrā* onderwezen werden, hun leven er op den duur vrijwillig naar zouden gaan richten. Voor de joden, die kennis hadden van de *Tōrā* en vertrouwd waren met de joodse voorschriften, bleef dan ook gelden, dat zij het heil alleen konden verkrijgen, als zij op zijn minst de intentie hadden zich daaraan te houden.⁸²

⁷⁹ Vgl. Handelingen 21:20.

⁸⁰ Handelingen 15:19-21, 28-29; 21:25. Zie voor de interpretatie van ‘onthouding van bloed’ E. Meijering, *Geschiedenis van het vroege Christendom*, Amsterdam, 2004, pp. 85-86, 93.

⁸¹ Zie ook hoofdstuk 8.

⁸² Het standpunt van Petrus, dat het ook voor de joden niet nodig was dat zij de *Tōrā* naleefden (Handelingen 15:10), werd door het apostelconvent niet overgenomen. De beslissing van het apostelconvent was uitdrukkelijk beperkt tot de heidenen (Handelingen 15:19; 21:25). Voor de joden bleef de *Tōrā* onverkort van kracht (Handelingen 15:21; 21:20-24).

6. Kerk en sacramenten

6.1. De kerk

De nazoreeën zagen het als de taak van de kerk, het evangelie te verkondigen. Dit blijkt uit de volgende passage:

Hij [Jezus] heeft ons geboden het volk te prediken en te betuigen, dat hij het is, die door God is aangesteld tot rechter over levenden en doden.
(Handelingen 10:42)

Daarnaast diende de kerk als organisatorisch kader voor de gemeenschap van gelovigen. Al spoedig na de hemelvaart van Jezus kwam dan ook de vraag op, wie tot de gemeente mocht worden toegelaten. Concreet kwam dit neer op de vraag, wie gedoopt mocht worden. Het was namelijk door middel van de doop, dat men in de gemeente werd opgenomen.

Als uitgangspunt werd erkend, dat iedereen voor wie het heil bestemd was, geloofde in Jezus als de Messias en zich bekeerde, gedoopt mocht worden en tot de gemeente mocht worden toegelaten. Aanvankelijk meenden de nazoreeën, dat dit alleen voor joden gold. Na verloop van tijd groeide echter de overtuiging, dat ook ‘heidenen’ (niet-joden) mochten worden toegelaten, zij het, dat zij zich dan wel moesten laten besnijden en de verplichting op zich moesten nemen de *Tōrā* na te leven en zich aan de joodse voorschriften te houden. Op het apostelconvent van het jaar 47⁸³ werd besloten, dat die voorwaarde niet gesteld mocht worden, als het ging om toelating tot een heidense gemeente. Toelating tot een heidense gemeente was mogelijk voor iedereen die geloofde in Jezus als de Messias en zich bekeerde. Men behoefde zich daarbij niet te laten besnijden en kon volstaan met de naleving van een minimale set van ‘noachidische’ leefregels. Er werd dus onderscheid gemaakt tussen twee soorten gemeenten: joodse gemeenten en heidense gemeenten. Wie tot een joodse gemeente wilde toetreden, moest de *Tōrā* naleven en zich aan de joodse voorschriften houden; voor toetreding tot een heidense gemeente was dat niet nodig.

De joodse gemeenten en de heidense gemeenten erkenden elkaar wel als zustergemeenten binnen de ene kerk van Christus, maar er bestond tussen hen geen onbeperkte leefgemeenschap, aangezien de joodse gelovigen anders genoodzaakt zouden zijn voorschriften van de *Tōrā* te overtreden.⁸⁴ De niet-joodse gelovigen werden waarschijnlijk door de nazoreeën op dezelfde wijze geaccepteerd als de ‘godvrezenden’ in het jodendom. Zij mochten meedelen in het heil, maar als gelovigen van een lagere orde.⁸⁵

⁸³ Zie Handelingen 15:1-29.

⁸⁴ Vgl. Galaten 2:11-13.

⁸⁵ Dat zou verklaren, dat voor de niet-joodse christenen min of meer dezelfde ‘noachidische’ geboden golden als voor de ‘godvrezenden’ in het jodendom. Aldus E. Meijering, *Geschiedenis van het vroege Christendom*, Amsterdam, 2004, p. 93.

6.2. De sacramenten

Hoewel de nazoreeën in elk geval in de eerste decennia na de hemelvaart van Jezus liturgische maaltijden hebben gehouden,⁸⁶ zijn er geen aanwijzingen, dat zij deze hebben beschouwd als een sacrament. Het enige sacrament dat zij kenden, was de doop. Zij gebruikten daarbij niet de trinitarische doopformule, maar doopten ‘in de naam van Messias Jezus’.⁸⁷

Aanvankelijk meenden de nazoreeën, dat de doop diende om vergeving van zonden en de gave van de heilige Geest te verkrijgen.⁸⁸ Met de ‘gave van de heilige Geest’ werd waarschijnlijk zowel levensheiliging bedoeld,⁸⁹ als extatische geloofsbeleving.⁹⁰ Na verloop van tijd groeide echter de overtuiging, dat zowel de vergeving van zonden als de gave van de heilige Geest niet verkregen werd als gevolg van de doop, maar als gevolg van geloof en bekering.⁹¹ Dat leidde ertoe, dat de doop niet langer werd beschouwd als een middel om het heil te ontvangen, maar de betekenis kreeg van een *initiatieritueel* waarmee men in de gemeente werd opgenomen.

7. Wederkomst en oordeel

De nazoreeën waren van meet af gericht op de eindtijd, de komst van de ‘dag van Jahweh’. Daar hadden zij ook hun naam (*nātserājē* = de wachters) aan te danken. In elk geval in de eerste decennia na de hemelvaart van Jezus geloofden zij, dat het gericht aanstaande was. Dit blijkt uit de volgende passages:

Dit is het, waarvan gesproken is door de profeet Joël: “En het zal zijn in de laatste dagen, zegt God, dat Ik zal uitstorten van mijn Geest op alle vlees; en uw zonen en uw dochters zullen profeteren, en uw jongelingen zullen gezichten zien, en uw ouden zullen dromen dromen: ja, zelfs op mijn dienstknechten en mijn dienstmaagden zal Ik in die dagen van mijn Geest uitstorten en zij zullen profeteren. En Ik zal wonderen geven in de hemel boven en tekenen op de aarde beneden: bloed en vuur en rookwalm. De zon zal veranderen in duisternis en de maan in bloed, voordat de grote en doorluchtige dag van Jahweh komt. En het zal zijn, dat al wie de naam van Jahweh aanroept, behouden zal worden.”

(Handelingen 2:16-21)

Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht van Jahweh, en Hij de Messias, die

⁸⁶ Zie Handelingen 2:42, 46.

⁸⁷ Handelingen 2:38; 10:48.

⁸⁸ Zie 5.4.

⁸⁹ Handelingen 2:38 en 40 grijpen terug op Handelingen 2:21.

⁹⁰ Handelingen 8:14-17; 10:45-46; 11:15-17.

⁹¹ Dit inzicht groeide eerst met betrekking tot de gave van de heilige Geest (Handelingen 8:14-22) en vervolgens ook met betrekking tot de vergeving van zonden (Handelingen 10:47; 11:17). Zie ook 5.4.

voor u tevoren bestemd was, Jezus, zende; hem moest de hemel opnemen en tot de tijden van de wederoprichting aller dingen, waarvan God gesproken heeft bij monde van zijn heilige profeten, van oudsher. Mozes toch heeft gezegd: “Jahweh God zal u een profeet doen opstaan uit uw broeders, gelijk mij: naar hem zult gij horen in alles wat hij tot u spreken zal; en het zal geschieden, dat alle ziel, die naar deze profeet niet hoort, uit het volk zal worden uitgeroeid.” En al de profeten, van Samuel af en vervolgens, zovelen er hebben gesproken, hebben ook deze dagen aangekondigd.
(Handelingen 3:19-24)

Hij [Jezus] heeft ons geboden het volk te prediken en te betuigen, dat hij het is, die door God is aangesteld tot rechter over levenden en doden.
(Handelingen 10:42)

Aanvankelijk beschouwden de nazoreeën hun eigen tijd dus als de laatste dagen, de dagen die onmiddellijk voorafgingen aan het gericht. Zij geloofden dat Jezus spoedig zou wederkomen en dan het gericht dat door de profeten was aangekondigd, zou voltrekken. Dat zou de ‘dag van Jahweh’ zijn, waarop God alle dingen weer nieuw zou maken en allen die niet naar de Messias hebben willen luisteren, zou uitroeien.

Naarmate de tijd verstreek en de wederkomst van Jezus uitbleef, hebben de nazoreeën waarschijnlijk – evenals de andere christenen – de verwachting van een spoedige wederkomst laten varen. Zij bleven echter geloven, dat Jezus eens zou wederkomen om de levenden en de doden te oordelen en alle dingen nieuw te maken. Daarmee samenhangend, geloofden zij in een opstanding der doden. Dat ook de latere nazoreeën leerden dat Jezus eens zou wederkomen, dat de doden dan zouden opstaan, dat de wereld door Jezus geoordeeld zou worden en dat hij bij zijn wederkomst het Koninkrijk van God voor eeuwig zou vestigen, wordt bevestigd door uitspraken van Justinus Martyr en Epifanius.⁹²

8. Levenspraktijk

In de periode tussen de hemelvaart en het apostelconvent van het jaar 47⁹³ ontwikkelden de nazoreeën nog geen regels voor de levenspraktijk. Zij gingen ervan uit, dat het voldoende was te leven overeenkomstig de *Tōrā*, zoals deze door Jezus was uitgelegd. Dat uitgangspunt kwam onder druk te staan door de toetreding van ‘heidenen’ (niet-joden) tot de gelovigen. Daarmee kwam de vraag op, of de heidenen zich, als zij christen geworden waren, aan de *Tōrā* moesten houden – en dus eigenlijk jood moesten worden –, dan wel dat voor hen andere leefregels golden. Het apostelconvent beantwoordde deze vraag als volgt:

- Joodse gelovigen waren verplicht de *Tōrā* na te leven.⁹⁴

⁹² Zie Justinus Martyr, *Dialogus cum Tryphone*, 46; Epifanius, *Panarion*, 29.

⁹³ Zie Handelingen 15:1-29.

⁹⁴ Zie Handelingen 21:20-24.

- Niet-joodse gelovigen waren slechts verplicht zich te houden aan een minimale set van ‘noachidische’ leefregels: onthouding van wat aan de afgoden was gewijd, hoererij, het eten van verstikt vlees en het vergieten van menselijk bloed.⁹⁵

Daarmee werd volgens de nazoreeën niet tekort gedaan aan de gehoorzaamheid aan de wil van God, zoals geopenbaard in de *Tōrā*. De *Tōrā* was en bleef de gezaghebbende regel voor het leven naar Gods wil. Zij was echter naar de opvatting van de nazoreeën niet iets dat *opgelegd* moest worden, maar iets dat moest worden *onderwezen*. Heidenen die in de *Tōrā* onderwezen werden, zouden hun leven er op den duur vrijwillig naar gaan richten. Deze visie op de *Tōrā* blijkt uit Handelingen 15:21.⁹⁶

Dat de nazoreeën zich zelf stipt aan de *Tōrā* hielden, de besnijdenis praktiseerden, de sabbat en de joodse feestdagen vierden en vasthielden aan de joodse levenswijze, blijkt uit Handelingen 21:10 en buitenbijbelse bronnen.⁹⁷

⁹⁵ Zie Handelingen 15:19-21, 28-29; 21:25. Zie voor de interpretatie van ‘onthouding van bloed’ E. Meijering, *Geschiedenis van het vroege Christendom*, Amsterdam, 2004, pp. 85-86, 93.

⁹⁶ Jakobus antwoordt daar op het bezwaar van farizeese gelovigen (Handelingen 15:5), die zich zorgen maakten over een gebrek aan gehoorzaamheid aan de *Tōrā*. Het argument van Jakobus lijkt geweest te zijn, dat ook de acceptatie van ‘godvrezenden’ in de synagoge er niet toe geleid had, dat de *Tōrā* aan gezag had ingeboet. Jakobus hield dus vast aan het gezag van de *Tōrā*. Hij keek er echter iets anders tegenaan dan zijn farizeese opposanten. Er ligt in Handelingen 15:19-21 een tegenstelling tussen het ‘lastig vallen’ in vs. 19 en de ‘last’ in vs. 20 (vgl. vs. 28-29) enerzijds en het ‘voorlezen’ in vs. 21. Daaruit kan worden afgeleid, dat men de *Tōrā* niet als een last moest opleggen, maar haar moest *onderwijzen*. Deze opvatting is kennelijk op het apostelconvent aanvaard – anders dan die van Paulus en Petrus, die van mening waren, dat de *Tōrā* als norm voor het leven was vervangen door het ‘leven door de Geest’ (zie Handelingen 15:8-11 en Galaten 5:16-26).

⁹⁷ Zie Justinus Martyr, *Dialogus cum Tryphone*, 46-47, Origenes, *Contra Celsum*, 5.61, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 3-5, Epifanius, *Panarion*, 29.7, Hiëronymus, *Commentaar op Jesaja* 8, en Hiëronymus, *Brieven aan Augustinus*, 112, IV. Zie ook R.A. Pritz, *Nazarene Jewish Christianity*, Jerusalem/Leiden, 1988.